KIRGIZİSTAN - TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKOLOJİ ANA BİLİM DALI

YENİSEY YAZITLARINDAKİ HÂLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Gülzat NURDİN KIZI

Tez Danışmanları
Doç. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV
Yard. Doç. Dr. Semra ALYILMAZ

BİŞKEK-2006

Öz

YENİSEY YAZITLARINDAKİ HÂLLER

Gulzat NURDIN KIZI
Yüksek Lisans, Türkoloji Anabilim Dalı
tez danışmanı:
Doç. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV
Yard. Doç. Dr. Semra ALYILMAZ

Yenisey yazıtlarındaki hâl eklerini "anlam ağırlıklı işlevsel bir bakış açısıyla / yöntemle" araştırmak amacıyla hazırlanmış olan tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Yenisey yazıtları ve yazıtların araştırılması hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu bölümde Yenisey Yazıtlarının ses özellikleri üzerinde kısa bir bilgi verildikten sonra, hemen şekil bilgisine geçilmiştir.

II. Bölümde çalışmamızın temel amacı olan Yenisey yazıtlarındaki hâl ekleri, anlam ağırlıklı olarak işlevsel bir bakış acısıyla araştırılmıştır. Yenisey yazıtlarındaki hâllerin sayısını belirlenip, karşılaştırmak için gerekli tablolar yapılmıştır. Yenisey yazıtlarında 19 farklı hâl ekinin kullanıldığı tespit edilmiş ve hâl eklerinin tasviri, özellikleri ve tanımlamaları verilmiştir. Bütün hâl ekleri için örnekler verilmiştir. Bu bölümde yazıtlardaki hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı tespit edilmiş ve araştırmada genel olarak tasviri yöntem kullanılmıştır.

III. Yenisey Yazıtlarında Hâl Eklerinin Cümledeki Görevleri adlı bu bölümde, Yenisey yazıtlarındaki kelime gruplarından isim tamlaması araştırılarak, isim tamlamasındaki hâl eklerinin görevleri araştırılmıştır. Bu bölümde Yenisey yazıtlarındaki cümle unsurları ve onların oluşmasında hâl eklerinin üstlendiği rolleri açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde önceki bölümlerde yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere yer verilmiş ve genel sonuçlar çıkarılmıştır.

Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar yer almıştır.

Кыскача мазмуну
Енисей жазууларындагы жөндөмөлөр

Гүлзат Нурдин кызы
магистрант, түркология багыты
илимий жетекчиси:
ф.и.к. доц: Кадыралы Конкобаев
ф.и.к : Семра Алйылмаз

Енисей жазууларындагы жөндөмө мүчөлөрүн «маанисине карай иликтөө методу» аркылуу изилдөө максатында жазылган, бул магистрдик диссертациябыз 3 бөлүмдөн турат.

Киришүү бөлүмүндө Енисей жазуулары, алардын изилдениш тарыхы боюнча жалпы маалымат берилген. Бул бөлүмдө Енисей жазууларынын фонетикалык өзгөчөлүктөрүнө кыскача токтолгон соң, морфологиялык өзгөчөлүктөрүнө изилдөө жүргүзүлгөн.

II. Бөлүмдө, магистрдик диссертациябыздын негизги максаты болгон, Енисей жазууларындагы жөндөмө мүчөлөрү «маанисине карай иликтөө» методу менен изилденип, эстеликтердеги жөндөмө мүчөлөрүнүн саны такталып, салыштыруу максатында атайын таблицалар түзүлгөн. Енисей жазууларында 19 жөндөмө мүчөсүнүн колдонулгандыгы тастыкталып, алардын түшүндүрмөлөрү, өзгөчөлүктөрү жана аныктамалары берилген. Бардык жөндөмө мүчөлөр үчүн мисалдар берилген. Бул бөлүмдө эстеликтердеги жөндөмө мүчөлөрдүн бир-биринин ордуна колдонулгандыгы тастыкталган жана диссертацияда негизинен баяндоо методу колдонулган.

III. Енисей жазууларында жөндөмө мүчөлөрүнүн сүйлөмдөгү кызматтары аттуу бул бөлүмдө, Енисей жазууларындагы сөз айкаштарынын ичинен атоочтук сөз айкаштары иликтенип, атоочтук айкаштардагы жөндөмө мүчөлөрүнүн кызматтары изилденген. Бул бөлүмдө Енисей жазууларындагы сүйлөм мүчөлөрү жана алардын түзүлүшүндө жөндөмө мүчөлөрүнүн ойногон ролдору баяндалган.

Корутунду бөлүмдө мурунку бөлүмдөрдө жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында келип чыккан маалыматтарга орун берилген жана жалпы жыйынтыктар чыгарылган.

Диссертациянын аягында колдонулган адабияттар жайгаштырылды.

АБСТРАКТ

Падежи в енисейских надписях

Гулзат Нурдин кызы

магистрант, направление түркология
научный руководитель: к.ф.н. доц: Кадыралы Конкобаев
к.ф.н: Семра Алйылмаз

Магистерская диссертация, написанная с целью исследования окончаний падежей в Енисейских надписях с использованием метода смыслового анализа, состоит из трех частей.

В вводной части даются общие сведения о енисейских надписях и истории их исследования. В этой части кратко рассматриваются фонетические особенности енисейских надписей, а затем изучаются морфологические особенности.

II. Во второй части, изучаются окончания падежей в енисейских надписях, являющиеся основной целью диссертации, с помощью метода смыслового анализа, а также выявляется количество падежных окончаний в енисейских надписях и составляются специальные таблицы для их сравнений. Выявилось, что в енисейских надписях были использованы 19 падежей в этой же части диссертации даются характеристика, особенности и определения этих падежей. Ко всем падежным окончаниям даются отдельные примеры. В этой же части также выявляется то обстоятельство, что падежные окончания в надписях часто употребляются в нескольких падежах. Следует отметить, что в ходе использования в основном использовался описательный метод.

III. В этой части диссертации, называющийся «функции падежных окончаний в предложении в енисейских надписях», из словосочетаний мы выбрали изафеты и исследовали функции падежных окончаний в изафетах.

В этой части также излагаются сведения о членах предложения в надписях и рассматривается роль падежных окончаний в их образовании.

Вывод. В заключительной части излагаются сведения полученные в результате исследований, проведенных в предыдущих частях и делаются основные выводы.

В конце диссертации прилагается список использованных литератур.

ABSTRACT

Cases in the Yenisei inscriptions

Gulzat Nurdin kyzy

Master student, Turkology

Supervisor: Cand.Phil.Sci: Kadirali Konkobayev

Cand.Phil.Sci : Semra Alyilmaz

The masters dissertation written with the purpose of research suffixes of cases in the Yenisei inscriptions with use of a method of the semantic analysis, is consist of three parts.

In the prologue the general information on the Yenisei inscriptions and histories of their research are given. In this part, phonetic features of the Yenisei inscriptions are briefly examined, and then morphological features are studied.

II. In the second part, the suffixes of cases in the Yenisei inscriptions, being the basic purpose of dissertations, are studied with method of the semantic analysis, and also the quantity of case in the Yenisei inscriptions is determined and special tables are made for their comparisons. It is discovered, that in the Yenisei inscriptions 19 cases have been used and in same part of the dissertation the features and definitions of these cases are given as characteristic. Separate examples are given to each suffixes of cases. There is also determined the circumstance, that the some suffixes of cases in Yenisei inscriptions are frequently used in several cases in the same time. It is necessary to note, that during our research we basically used "descriptive method" .

III. In this part of the dissertation, referring to as « functions suffixes of case in the sentences of Yenisei inscriptions», we have chosen possessive suffixes from word-combinations and we studied functions suffixes of case in possessive.

There is an information about the part of the sentence in Yenisei inscriptions and there is also examined the role of suffixes of case in their formation.

Conclusion. In a final part of this dissertation, the information which have been received in the previous parts as a result of the researches are stated and drew the basic conclusions.

At the end of the dissertation the list of the used literatures is enclosed.

Ön Söz

Bugünlerde Yenisey yazıtları her acıdan araştırılmaya başlanmıştır. Yenisey yazıtları genellikle Eski Türk yazıtları başlığı altında Orhun yazıtlarıyla birlikte araştırılagelmiştir. Aslında tarihî açıdan Orhun yazıtları kadar değerli olan bu yazıtlar, yazılış şekillerinde ve muhtevasında kendine has özellikler taşımaktadır ve aynı zamanda içerik bakımından da Orhun yazıtlarından farklıdır.

Yenisey yazıtlarının grameri üzerinde detaylı çalışmaların Orhun Yazıtlarına oranla daha az olması, bu yazıtların iyi anlaşılmasını ve her acıdan kaynak olarak kullanılmasını engeller. Bunun için, Yenisey yazıtlarını gramer bakımından araştırmakla yazıtların anlamlarının daha düzgün bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilmek ve küçük bir katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmaya giriştik.

Çalışmamız "Yenisey Yazıtlarındaki Hâl Ekleri" başlığını taşımasına rağmen sadece hâl ekleri üzerinde değil, ses bilgisi ve biçim bilgisi üzerinde de çalıştık.

Araştırmamızda, hâl eklerinin kullanımlarının yüzdelerini çıkarmayı düşünmüştük ama bugüne kadar tespit edilmiş olan Yenisey yazıtlarının tümünün Türkiye Türkçesinde incelenmemiş olmasından dolayı, H.N.Orkun'un yaptığı tercümelerle sınırlı kaldık.

Yine, yazıtların kısa olması ve bazı cümlelerin bilim adamları tarafından farklı yorumlanması çalışmamızı zorlaştırdı. Buna rağmen, çalışmamızı elde bulunan kaynaklardan hareketle daha çok Yard. Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ'IN "Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi" adlı kitabını esas alarak yazmaya çalıştık.

Kendisi Türkiye'de bulunmasına rağmen desteklerinin esirgemeyen değerli Hocam Yard. Doç. Dr. Semra ALYILMAZ'a ve bu tezin yazılmasına her konuda yardımda bulunan hocam Doç. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV'e ve tezin Türkçesini kontrol eden, fişlemeyi öğreten sevgili Hocam Yard. Doç. Dr. Kamil AKARSU'ya, kaynakları bulmama yardımcı olan ve bütün konuları tartışarak, her konuda fikirler veren sınıf arkadaşım Nurdin USEYEV'e teşekkür ediyorum.

Transkripsiyon alfabesi

a-a
b-b
d-d
e-e
ɣ-γ (g)
g-g
i-i
q- q(k)
k-k
l-l
m-m
n-n
ŋ – ŋ (ň)
nt-nt
o-o
ö-ö
u-u
ü-ü
r-r
s-s
t-t
z-z

ä-e
č- ç
j – y
ï – ı
š – ş

Kısaltmalar

bk bakınız
Çev: çeviren
E Enisey
42 gibi paranteze alınan sayılar yazıtın numarasıdır.
2 gibi sayılar satır numarasıdır
H.N.O- Hüseyin Namık Orhun
E.T.Y- Eski Türk Yazıtları
s sayfa

İçindekiler

Özet.....i

Кыскача мазмуну.....ii

Abstract.....iii

Абстракт..... iv

Ön Söz..... v

Transkripsiyon vi

Kısaltmalar.....vii

İçindekiler..... viii

I. Bölüm.....1

Giriş.....1

1. Yenisey yazıtlarının grameri.....5

1.1. Ses bilgisi.....5

1.2. Şekil Bilgisi......6

II. Bölüm.....10

2.1. **Hâl ve Hâl çekimi**.....13

2.1.1. Seslenme hâli.....13

2.1.2. Özne hâli.....17

2.1.3. Belirten hâli.....19

2.1.4. Belirtilen hâli.....23

21.5. Nesne hâli.....25

a). Belirtisiz nesne hâli.....25

b). Belirtili nesne hâli.....27

2.1.6. Bulunma hâli.....33

a). Zamanda bulunma hâli.....33

b). Mekanda bulunma hâli.....36

2.1.7. Ayrılma hâli.....39

2.1.8. Yönelme hâli.....44

2.1.9. Yön Gösterme hâli.....49

2.1.10. Birliktelik - beraberlik hâli.....49

2.1.11. Hedef hâli.....50
2.1.12. Sebep hâli.....51
2.1.13. Vasıta hâli.....55
2.1.14. Nasıllık hâli.....55
2.1.15. Nicellik hâli.....56
2.1.16 Benzetme hâli.....57
2.1.17. Sınırlandırma hâli.....57
2.1.18. Karşılıklılık hâli.....58
2.1.19. Karşılaştırma hâli.....59
III. Bölüm.....60
3. Hâl Eklerinin Cümledeki Görevi.....60
3.1. Kelime Grubu.....60
3.2. Cümle.....63
3.2.1 Özne.....63
3.2.2. Yüklem.....63
3.2.3. Nesne.....64
3.2.4. Yer tamlayıcısı.....65
3.2.5. Zarf.....66
IV. Bölüm.....68
Sonuç.....68
Kaynakça.....78

Giriş

Yenisey yazıtları hakkında genel bilgiler

Yenisey yazıtları Yenisey nehri havalisinde bulunduğu için bu adla tanınmışlardır. Bulunuş tarihine göre Orhun yazıtlarından daha eskidir. Bu yazıtlar,Yenisey ırmağına veya kollarına dökülen Tes, Tuba, Uybat, Abakan, Kemçik, Çaa Köl, Bayın Köl, Uyuk, Turan, Elegest gibi Güney Sibirya'daki akarsuların yakınlarından bulunmuştur.[1]

Yenisey yazıtları hakkında ilk olarak 1675 yılında Rus elçisi olarak Çin'e giden Romen seyyahı Nicolaie Gavriloviç Milescu'nun günlüğünde bahsedilmiştir. Gene batıda Yenisey yazıtlarından ikinci olarak bahseden Amsterdam Belediye Başkanı Nicolaes Witsen'dir.

Yazıtların keşfedilmesi 1720'de başlamıştır. İlk olarak Uybat III (E 32) yazıtı Daniel Gottlieb Messerschmidt tarafından keşfedilmiştir.[2] Messerschmidt 1720 den 1727 senesine arasında Sibirya'yı gezmiş [3] ve Yenisey civarındaki Abakansk'a gelirken Strahlenberg'e tesadüf etmiştir. Bu yazıtları asıl ilim dünyasına Strahlenberg tanıtmıştır. [4]

Messerschmidt uzun seyahatini bitirdikten sonra Petersburg'a dönmüş ve Yenisey'den elde ettiği resimleri İlim Akademisine teslim etmiştir. Yenisey yazıtlarının kopyaları 1729 senesinde Akademi maztabalarında ilk defa neşredilmiştir.

Strahlenberg topladığı bütün malzemeleri birleştirerek Stockholm'de 1730 yılında: *Das Nord und Östliche Teil Von Europa und Asia* adlı meşhur eserini

[1] A. B. ERCİLASUN (2004)**Türk Dili Tarihi**, Ankara. 1. baskı. s. 150
[2] bk: *Hakasskaya Avtonomnaya Oblast,* B. S. E, XLVI. cilt, Moskova 1957, s. 32 -33
[3] Mak: Messershmidt, D. G. , B S. E XXVII. cilt, Moskova 1954, s. 195, hatta bk E. M. Murzaev, *Geografiçeskiye issledovaniya Mongolskoy Narodnoy Respubliki,* Moskova- Leningrad 1948, s. 29
[4] H. N. ORKUN(1994) **Eski Türk Yazıtları,** Ankara. s. 146

neşretmiştir. Eserde, Yenisey'de bulunmuş yazıtların kopyalarına da yer vermiştir. Strahlenberg'in yayını batı bilim dünyası tarafından önemsenmiştir.[5]

1734–44 yılları arasında Uybat taşının resmi G.T. Müller ve onun talebiyle ressam Lurseius tarafından yapılmıştır. 18. yüzyılda Peter Simon Palas, 1793'te yayımlanan seyahatnamesinde, Uybat'ta bulduğu IV. ve V. taşların kopyasına yer vermiştir.[6]

Grigoriy Spasskiy 1818 yılında: *Sibirya'nın Eski Eserleri Üzerine Notlar* adlı kitabını yayınlarken iki metni tanıtarak bir çok kitâbenin de resimlerini vermiştir.

Bundan sonra 1847 yılına kadar bu yazıttar unutta kalmışlar. Bu senede Finlandiyalı Ural- Altay bilgini Matthias A.Castren Asya'ya seyahet ederken Spasskiy ile Pallas'ın sözünü ettiği Yenisey yazıtlarını yeniden ele almıştır. Ama bu sırada yazıt metinleri, önceden ilim dünyası tarafından elde edilmiş bulunuyordu.

"Açura" yazıtını 1857'de N. A. Kostrov, " Altın Köl I-II" yazıtları ise bir Hakas köylüsü tarafından bulunmuşlardır. Böylece Yenisey yazıtları bir birinin arkasından keşfedilmeye başlanmıştır.

Sonraki yıllarda Kayabaşı (Kaya Ucu), Oya, Uybat II, Tuba II ve Ak Yüz yazıtları keşfedilmiştir.

Çakul yazıtları, Ottuk Daş, Elegest, Uyuk, Arhan, Uyuk Tarlag, Tuba yazıtları ise 1888'de Aspelin'in de içinde yer aldığı Fin sefer heyetinin araştırmaları sonucunda keşfedilmiştir. Bu heyet sırasında yeni ile eski keşiflerin kopyalarını yapılmış ve: *Inscritions de l'l enissei recueillies et publiëes par la societe finlandaise d'archéologie (Finlandiya Arkeoloji Derneğince Toplanan ve Yayımlanan Yenisey yazıtları)* adıyla bu çalışma, 1889'da Helsinki'de neşredilmiştir. Bu neşirde Yenisey'deki 32 yazıtın kopyası yer almıştır.

[5] A. B. ERCİLASUN (2004) **Türk Dili Tarihi,** Ankara. baskı. s. 151
[6] H. N. ORKUN (1994) **Eski Türk Yazıtları** Ankara. s. 418

Inscriptions de İ'lénissei (Yenisey Yazıtları) adlı albüm de I. R. Aspelin'in, Minusinsk ve Sayan'a sefer sırasında elde edilmiş ve 1889 yılında yayınlanmıştır.

18. yüzyılın sonlarında Ruslar bu sahada daha çok çalışmaya başladığı görünmektedir. 1891 yılında Klementz, bir takım yeni yazıtları, bu yerlere giderek bulduğu yazıtların kopyalarını alırken bulmuştur. 1892'de ise Radloff, Rusların tarafından yapılmış ilmî araştırma seyahatleri neticesinde elde edilmiş metinleri, San petersburg'da Atlas *der Alterthumer* ismi ile neşretmiştir.

1895 yılında Radloff *Die Alttürkischen İnschriftender Mongolei* adlı meşhur eserini hem Rusların hem de Finlerin kopyalarını göz önünde bulundurarak yayınlamıştır ve bu yazıtların tercümelerini neşretmiştir. Fakat Radloff'un yayınladığı bu çalışmasında bazı cümlelerin yanlış tercüme edildiği veya bazı satırların okunmadan atlandığı görülmektedir. Aynın onun yaptığı gibi daha bir çalışma 1916'da W. Thomsen, Helsingfors'da neşrettiği *Turcica* adlı eseridir. Bu eserde Thomsen yazıtların yeni bir tercümesini ortaya koymuştur.

Türkiye'de Yenisey yazıtları üzerinde güzel bir araştırma yapan Hüseyin Namık Orkun'dur. Yenisey yazıtları hakkında yapılan ve yayınlanan bütün neşriyatları ve fotografları birleştirerek güzel bir çallışma ortaya koymuştur. Bu eserde Yenisey yazıtlarının trankripsiyonu, tercümesi ve sözlüğü verilir.[7]

1908 ve 1948 yılları arasında S.E. Malov, içinde bulunduğu iki heyetin sonucunda elde ettiği malzemelerle, inceden yaptığı birçok araştırmaları ve Radloff'un bulgularını faydalanarak 1952 yılında *Pamyatnik drevnetyurskoy pis'mennosti* adlı çalışmasını meydana getirmiştir. Günümüzde Rus ve dünya türkoloyisi, S.E. Malov'un bu çalışmasını esas almaktadır.

Yapılan bu çeşitli araştırmalar içinde I. R. Aspelin, B. B. Radloff ve S. E. Malov'un çalışmaları, Yenisey yazıtlarının alt yapısının oluşmasında en önemli rolleri üstlenmişlerdir. [8] Yenisey yazıtlarının grameri üzerinde çalışan I.A. Batmanov: *Yazık yeniseyskih pamyatnikov drevneturskoy pis'mennosti* adlı eserini

[7] A. B. ERCİLASUN: **Türk Dili Tarihi,** Ankara, 2004. 1. baskı. s. 157
[8] I. B. KORMUŞİN: **Türkskiye eniseyskiye epitafii,** Moskva, 1997. s. 4

1959'da yayınlamıştır. Yazıtların dili üzerinde yapılan çalışmalardın biri de *V*. M. Nasilov'un: *Yazık orhono-yeniseysih pamyatnikov* adlı eseridir. 1962 yılında I.A. Batmanov gene Yenisey yazıtları üzerinde yapılmış olan en güzel eserlerden biri olan *sovremennaya i drevnaya Eniseyka* adlı eserini yayımlar.

Eski Türk Diyalektleri ve Çağdaş Dillerdeki Akisleri adlı eseri Batmanov'un başkanlığında Kırgız bilginlerinden Akılbekova, Aşiraliyev, Osmanaliyeva, Sıdıkov ve Asanalievler hazırlamışlar ve bu eserde Yenisey bölgesindeki bütün yazıtlarda geçen kelimlerin çeşitli listelerini vermişlerdir.[9]

Yenisey yazıtları üzerinde hazırlanmış olan en iyi kaynaklardan biri I. V. Kormuşin'in *Tyurkskiye yeniseyskiye epitafii* adlı eseri 1997'de yayınlanmıştır.

2001 yılında ise Sagalı Sıdıkov'un ve Kadıralı Konkobayev'in *Bayırkı Türk Cazuusu* adlı eseri ortaya konulur.

Yazıtların üzerinde belli bir tarih bulunmaması sebebiyle onların yazılış tarihi bir tartışma konusu olmuştur. Bu yazıtlardaki harfleri karşılaştırarak B.B. Radloff, P.M. Melioranskiy, S.E. Malov ve I.A.Batmanov gibi bilim adamları, Yenisey yazıtlarının Orhun yazıtlarından daha eski olduğunu söylemişlerdir.[10] Bu yazıtların alınma ve gelişme yolu için dış görünüşüne bakarak A.V. Gabain da bu yazıtların Orhun yazıtlarından daha eski olduğu görüşündedir.[11]

Yazıtların yazılış tarihiyle birlikte onların kime ait olduğunu ifade eden farkli görüşler ortaya çıkmıştır. Onların çoğunlukla Kırgızlar'a ait kabul edilmesine rağmen yazıtlarda diğer Türk boylarına aidiyetini ifadelerin bulunması ilginçtir.[12]

Bu yazıtlardan ilk bahseden Nicolaie Milesçu de onların Eski Kırgız yazıtları olduğu görüşündeydi.[13] Bir de N. I. Popov da bu yazıtın 1643-1676'da

---

[9] A. B. ERCİLASUN: **Türk Dili Tarihi**, Ankara, 2004. 1. baskı. s. 161
[10] **Orhon – Enisey Tekstteri**: Frunze 1982. s. 14
[11] A. V. GABAIN *Eski Türkçe'nin Yazı Dili* TDAY ; **Belleten** (1959). 2. baskı (Ankara1988) s. 318
[12] A. B. ERCİLASUN **Türk Dili Tarihi**, Ankara, 2004. 1. baskı. s. 141
[13] Ch. I. Constantin *Yenisey Eski Kırgız Yazıtlarının ilk Zikri*: ***Çin'e giden Romen Seyyahı Nicolaıe Milesco Spathary'nin Günlüğü*** *-1675* TDAY: **Belleten** (1985)Ankara 1989, s. 1-7

Moğollar ve Kırgızlar arasında cereyan eden savaşlar devrinden kalma olduğunu ortaya koymuştur.[14]

Yazıtların dilinden bahsedersek, S. E. Malov'un deyişiyle "genel, standart mezar kitabeleri" olup aynı zamanda içinde ayrı ayrı lehçelere ait özellikler taşıdığını ifade etmiştir.[15]

Bilindiği gibi Yenisey yazıtlarının bir kısmı, adına yazıt hasrolunmuş kişinin dilinden yazılmıştır.[16]

Yazıtları ilk defa okunuşları ve tercümeleri ile yayınlayan (1895) Radloff'un kayıtlarında 40 Yenisey yazıtı vardır. Bu sayı H. N.Orkun'da 47'ye (1940) S. Malov'da (1952) 51'e çıkmıştır. D.D.Vasiliyev'in Korpus'unda (1983) 145 Yenisey yazıtı tasnif edilmektedir.

Yenisey yazıtlarının gramerinden kısa bilgiler

2.1.**Ses özellikleri**

Yenisey alfabesi, bugünkü Türkçe'de kullandığımız alfabeden morfonolojik şekilde oluşmasıyla farklıdır. Yenisey yazıtlarında yumuşak ve sert sesler, ayrı ayrı harflerle gösterilmiştir. Kapalı é ile birlikte dokuz ünlü vardır. Yenisey yazıtlarında yalnız bir türlü ünlü uyumu vardır: *kalınla kalın, inceyle ince* yani büyük ünlü uyumu vardır.[17] On dokuz ünsüz vardır. Yazılar genelde sağdan sola doğru yazılmıştır. Ama bazı metinlerde S.E. Malov'un (*Eniseyskaya pis'mennost tyurkov*) çalışmasında yazılar tersine çevirilmiş, ayna tutulmuş gibi simetrik olarak soldan sağa doğru yazılmıştır. [18]

[14] Ch. I. Constantin *Yenisey Eski Kırgız Yazıtlarının ilk Zikri*: ***Çin'e giden Romen Seyyahı Nicolaıe Milesco Spathary'nin Günlüğü*** *-1675* TDAY: **Belleten** (1985) Ankara 1989, s. 1-7
[15] E. R. Tenişev *Eski Türklerde Edebi Dil var Mıydı?* ?(Çev. Ethem.R.) TDAY; **Belleten** 1982-1983, Ankara 1986.s160
[16] Yunus MEMMEDLİ " *Eski Türkçe'de şahıs adları ve ünvanlar*" TDAY: **Belleten** (1994), Ankara, 1996. s. 95
[17] Tansih BANGUOĞLU(1989) *Eski Türkçe Üzerine* TDAY **Belleten** (1964), 2. baskı Ankara s. 81

1.2. Şekil bilgisi

Kelime türü olarak Yenisey yazıtlarında ad ve fiiller vardır.

Ad tâbiri ile isim, sıfat, zamir, sayı sözleri, zarf ve edatlar kast edilmiştir.Fiil tâbiri ile de fiiller, isim-fiiller, zarf-fiiller kast edilmiştir.

Yenisey yazıtlarında ekler, yapım ekleri ve çekim ekleri olarak iki bölümdür. Yenisey yazıtlarındaki yapım eklerinde genelde şu ekler daha çok kullanılmıştır.

İsimden isim yapma ekleri için : /+ çı/, / + çi/, /+l°ġ /, /+l°g/, /+l°q/, /+l°k/, /+ki /, /+ qı/, /+an /, / + en /, /+q /, /+ k /, /+ça /, /+s°z /, /+ daş /, /+z /, /+gü /, /+dam/, /+dem /, /+ lek/, /+qı/;

İsimden sıfat yapma ekleri için : /+ lig/, /+ge /;

İsimden fiil yapan ekler için : / + a - /, /+ e -/, /+la- /, /+le -/, /+°k/, /+°q/, /+ ke /;

Fiilden İsim ve Zarf Yapan ekler için : /-a/, /-e/, /-ı/, /-u/, /-ü/, /-duq /, /-dük/, /-°q/, /-k/, /–ga/, /-ge/, /-°m /, /-°nç/, /-°nçu/, /-°nçü/, /-p/, q/, /-k/, /-uq/, /-ük/, /-°ş/, /-z /, /-n/;

Fiilden sifat yapma eki için: /-mış/, /-miş/, /-q/, /-k/;

Fiilden fiil yapma ekleri için : /-d- /, /-°l-/, /-°n-/, /-r-/, /-t-/, /-ma/, /-me/, /-lan/ ekleri kullanılmıştır.

Yenisey yazıtlarında kullanılan çekim ekleri için de ***çokluk eki, iyelik ekleri, hal ekleri*** ve ***soru eki*** verilmektedir.

Çokluk eki isimlerin çokluk şekillerini yapar. Yenisey yazıtlarında isimlerde topluluk ifade eden bir kaç ek vardır. Bunların kullanıldığı isimler de farklıdır**.** Genelde çokluk eki için **+lar** eki kullanılır. **+t** eki, yüksek rütbeli kişiler için kullanılmıştır. Ama Moğolca'dan alınmış bu çokluk eki Yenisey Yazıtlarında yaygınlaşmamıştır. [19] **+an** eki, belli bir güce sahib kişiler için kullanılır.[20]

1. **/+°n/**

og(ı)l+**an:** *oğullar, çocuklar*

oγlanım erde marımınça bol qanqa tap qatıγlan**.** *Oğullarım cesaretin üstadımki gibi olsun, hana hizmet et, erkekleş* (E 47, 9)

---

[18] I.A.Batmanov:**Yazık Eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti,** Frunze, 1959.s.
[19] I. A. BATMANOV(1962) **Sovremennaya ı Drevnnya Eniseyka,** Frunze. s. 148
[20] İslam ansiklopedisi (Türk Dili)s. 479

er + **en**: *erler, adamlar*

qadaşım **eren** eşükeyü yoγladıŋız. *Akrabalarım, erler (beni) sararak yokladınız* (E 42, 5)

2. /+ lar/, /+ler/

at**lar:** *atlar*

aşnuqı **atlarım** eşintim. *Yürük atlarım(ı) bindim* (E 41, 4)

beg**ler:** *begler*

yüz er yüzi **begler** beŋzi beglik kaşı. *Yüz er(in) yüzü, beglerin bakışı, beyliğin kaşı* (?)(E 26, 9).

İyelik ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden gramer kategorisidir. İyelik kategorisi çekimlidir ve nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir. Yenisey yazıtlarında iyelik ekleri, şekil olarak şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâlleridir.[21] İyelik ekleri kullanımlarına göre teklik ve çokluk olmak üzere iki grupta incelenebilir.

T e k1i k

1. şahıs**: /+°m** /

yılqı**m:** *at sürülerim*

aγıl**ım:** *ağılım*

aγılım on **yılqım** sansız erti**.***Ağılım on, at sürülerim sayısız idi* (E 47_5).

erdemi**m:** *erdemim*

eb**im:** *evim*

er **erdemim ebim** aquz**.** *Er erdemim, evim, ne yazık*! (E 2, 3).

kadaşı**m:** *arkadaşım*

yüz er kadaşım uyarın üçün yüz eren (e)lig öküzin tekdük üçün adırıltım. *Yüz er arkadışım ünlü olduğu için, yüz erle elli defa değdiğim (savaştığım) için ayrıldım* (E10, 2).

3. şahıs: **/+ sI/, / +I/**

yüz**i:** *yüzü*

yüz er **yüzi** begler beŋzi beglik kaşı. *Yüz er(in) yüzü, beglerin bakışı, beyliğin kaşı* (E 26, 9).

on nine**si:** *on annesi*

oγl**ı**: *oğlu*

on ninesi toquz **oγlı** bar üçün:*On annesi, dokuz oğlu olduğu için*(E 30,2).

baqır**ı:** *parası*

baqırı buŋsız erti qara saçın teg**.** *Parası çok idi kara saçı gibi* (E 26,7).

Çokluk ekleri

1. şahıs**: /+°m°z /**

mar**ımız:** *üstadımız*

eşim **marımız** şadım. . . Eşim*, üstadım, şadım* (E 2,1).

2. şahıs: **/+°ŋ°z/**

alıç**ıŋız:** *mutluluğunuz*

alıç**ıŋız** bar üçün tike berdimiz**.** *Mutluluğunuz olduğu için dikiverdik* (E 48_1).

ün**üŋüz**: *sesiniz*

qarγanur **ünüŋüz**. *Sesiniz lanet ediyor* (E 25, 6).

---

[21] A. Von GABAİN (2000) **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara. s. 79

3. şahıs: /+Ø/, /+ sI/, / +I/

qulı + **Ø:** *kulları*

qulı as tutsar küç üç eçime**.** *Kulları üç güçlü ağabeyime aş (cenaze töreni) düzenlerse* (E 32, 1).

Yenisey yazıtlarında 1.şahıs iyelik eklerinin başka iyelik eklerine göre daha çok kullanıldığı görülmektedir. 3. çokluk şahıs iyelik ekleri için özel bir ek görünmemektedir. Bu eki metnin anlamından ayırabiliriz.

İyelik ekleri çokluk ekinden sonra gelebilir, hâl ve soru eklerinden sonra gelemezler. İyelik eklerinin belirtme, gösterme, işaret etme, kuvvetlendirme fonksiyonu, Yenisey yazıtlarında geniş ölçüde kullanılmıştır.

II . BÖLÜM

Hâl Ekleri

İsimler kelime grupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hâllerde bulunurlar. İsimlerin, kelime grupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girerler. Demek ki ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir hâlde, bir durumda bulunur. İşte tezimizin asıl konusu olan Yenisey yazıtlarındaki hâl eklerinin çeşitli durumlarını, daha geniş şekilde, Yard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın '*Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*' adlı çalışmasında gösterdiği şekilleri kullanarak araştırdık. Bu durumları: seslenme hâli, özne hâli, belirten hâli, belirtilen hâli, nesne hâli (belirtisiz nesne hâli, belirtili nesne hâli), bulunma hâli (mekânda bulunma hâli, zamanda bulunma hâli), ayrılma hâli, yönelme hâli, yön gösterme hâli, birliktelik – beraberlik hâli, hedef hâli, sebep hâli, vasıta hâli, nasıllık hâli, nicelik hâli, benzetme hâli, sınırlandırma hâli, karşılıklılık hâli, karşılaştırma hâli başlıkları altında inceleyerek, bir ismin ifade ettiği hâlleri daha ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştık. Ama Yenisey yazıtlarındaki ismin hâllerini araştıran bir çok bilim adamının ortaya koyduğu hâlleri karşılaştırarak onları sadece tablolar şeklinde verdik. '*Eski Türkçe'nin Grameri'* adlı eserinde A. V. Gabain Eski yazıtlardaki dokuz hâl ekini göstermektedir.[22] I. A. Batmanov ve S.E. Malov Yenisey yazıtlarından sadece altı hâl ekini göstermektedir. G. Aydarov '*Yazık Orhunskıh Pamyatnıkov*'adlı eserinde yedi hâl ekinden bahsetmektedir. Hâl eklerinin sayısı bügünkü Türkçe'de de farklı gösterilmektedir. Tahsin Banguoğlu'na göre on iki[23], Muharrem Ergin'e göre de hâl eklerinin sayısı dokuza çıkarmaktadır.[24] İşte bütün bunlara göre Yenisey yazıtlarındaki hâl eklerini aşağıdaki şema şeklinde izleyebiliriz.

[22] A.Von GABAİN (2000) **Eski Türkçenin Grameri** , Ankaras. 63
[23] Tahsin BANGUOGLU (2000)**Türkçenin Grameri** , Ankara, s.326
[24] Muharrem ERGİN (1997) **Türk Dil Bilgisi ,** İstanbul, s. 226

1. Tablo. A. V. Gabain'e göreYenisey yazıtlarındaki hâllerin tablosu.

	Hâller	EKLERİ ve EDATLARI
1	Belirsiz/ Yalın hâl	/+Ø/
2	İlgi hâli	/+°G/, /+°n /
3	Yaklaşma hâli	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+ °G/
4	Yükleme hâli	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
5	Bulunma hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
6	Ayrılmâ hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
7	Vasıta hâli	/ birle /
8	Eşitlik hâli	/+çA/
9	Yön hâli	/+rA/

2. Tablo. I.A. Batmanov ve S. E. Malov'a göre Yenisey yazıtlarındaki hâl ekleri:

	Hâller	EKLERİ ve EDATLARI
1	Yalın hâl	/+Ø/
2	İlgi hâli	/+°G/, /+°n /
3	Yükleme hâli	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
4	Yönelme hâli / Yön gösterme hâli	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+°G/
5	Vasıta hâli	/ birle /
6	Çıkma/Bulunma hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/

3..Tablo. Bugünkü Türk Dilcisi M. Ergin'in şemasını Yenisey yazıtlarındaki hâl ekleri için uygulayacak olursak şu şekilde olur:

	Hâller	EKLERİ
1	Nominatif hâl	/+Ø/
2	Genetif hâli	/+°G/, /+°n /
3	Akkuzatif hâli	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
4	Datif hâli	/+A/, /+kA/, /+qa/, /+tA/, /+dA/, /+°G/
5	Lokatif hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
6	Ablatif hâli	/+tA/, /+dA/, /+A/, /+qa/, /+kA/
7	İnstrumental	/ birle /
8	Eşitlik hâli	/+çA/
9	Yön hâli	/+rA/

4. Tablo. Bu tezde Cengiz Alyılmaz'ın '*Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*' adlı çalışmasındaki gibi araştırılan Yenisey yazıtlarındaki hâl eklerini M. Ergin'in tablosunda şu şekilde gösterebiliriz.

	Hâller (M. Ergin)	**Hâller(C. Alyılmaz)**	**Ekleri ve edatları**
1	Nominatif hâl	Yalın/ Özne hâli	/+Ø/
		Seslenme hâli	/+Ø/
2	Genetif hâli	Belirten hâli	/+°G/, /+°n /
		Belirtilen hâli	/+(s)I /
3	Akkuzatif hâli	Belirli nesne hâli	/+°G/, /+°n/, /+A/, /+I/, /+nI/
		Belirsiz nesne hâli	/+Ø/
4	Datif hâli	Yönelme hâli	/+A/, /+kA/, /+qA/, /+tA/,/+dA/, /+°G/
		Hedef hâli	/+A/, /+kA/, /+qA/
5	Lokatif hâli	Zamanda Bulunma hâli	/+tA/,/+dA/, /+A/, /+qA/, /+kA/
		Mekânda bulunma hâli	/+tA/,/+dA/, /+A/, /+qA/, /+kA/
6	Ablatif hâli	Ayrılma hâli	/+tA/,/+dA/, /+A/, /+qA/, /+kA/
		Sebep hâli	/ üçün /
		Karşılaştırma hâli	/+dA/, / artuq /
7	İstrumental	Vasıta hâli	/ birle /
		Birlikte Beraberlilik hâli	/ birle /
		Karşılıklılık hâli	/ birle /
8	Eşitlik hâli	Nicelik hâli	/+çA/, / qata /
		Sınırlandırma hâli	/ ança/, / bir tegme/
9	Yön Gösterme hâli	Yön Gösterme hâli	/+rA/
		Benzetme hâli	/+çA/, / teg/
		Nasıllık hâli	/+s°z/

Yenisey yazıtlarında ismin hâlleri Yard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın '*Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi'* adlı çalışmasında gösterdiği şekillerine göre aşağıdaki şekildedir araştırılmıştır.

2. 1. Hâl ve Hâl Çekimi

Varlıkların birbiriyle olan hareket ve oluş ilişkileri dilde bu ilişkileri kurabilecek vazife unsurlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu unsurlar dilin yapısına göre ekler (bitişen vazife unsurları) şeklinde olabileceği gibi kelimeler (ayrık vazife unsurları) şeklinde veya bunların bir birleşimi şeklinde de olabilir. Yazıtlarda bu gramatikal ilişkiler **ek, edat, ek+ek, ek+edat** birleşimleri vs. gibi vazife unsurları vasıtasıyla kurulmuştur. Bu vazife unsurlarının isimlerin üzerine gelmesiyle de isimlerin hâle göre çekimleri oluşmuştur.

2. 1. 1. Seslenme Hâli

Verici ile alıcı arasında iletişiminin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. Seslenme (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişiminin gerçekleşmesinde **uyaran / uyarıcı / dikkat çekici** görevini üstlenir. Yani, verici alıcıyla mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir/ bilgiyi aktarır. Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbiriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretsiz (nonmarque (**Ø**)) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle, seslenme gruplarıyla adeta belirten belirtilen ilişkisi kurarlar.[25] Heyecanlı çağrı ve hitaplarda ünlem işareti kullanırız ve seslenme hâlindeki ismi cümleye bağlayıp ünlem işaretini cümle sonuna koyarız.

[25] ALYILMAZ, Cengiz (1998) *Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri*, **Atatürk Ünıversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergis**i, Sayı: 10, Erzurum, s. 35-34

Yazıtlarda seslenme hâli ekinin yerine eksiz morfem /+**Ø**/ koyabiliriz. Yazıtlar birer nutuk metni özelliği[26] taşıdıklarından bu metinlerde ismin seslenme hâlinin oldukça fazla kullanıldığı görülür.[27]

/ +Ø /

quz +**Ø:** (ey) *seferleşim* !

qaγadşım +**Ø:** (ey) *akrabalarım*!

quz sizim elgin qaγadşım sizim. *Seferleşim, akrabalarım sizlerden* (E 41, 3)

bodınım +**Ø:** *halkım*!

qatlan **bodınım.** *Dayan halkım* (E 42_2)

qara bodunım +**Ø:** *ey avam halkım!*

qara bodunım qatıγlanıŋ el törüsi ıdmaŋ. *Ey avam halkım, katlanın, devlet töresini çiğnemeyin!* (E 10_7)

alp qolım +**Ø:** *(ey) güçlü (alp) ordum*!

erdem yürekim +**Ø:** *(ey) erdemli kalbim!*

alp qolım erdem yürekim size yıta. *Güçlü (alp) ordum, erdemli kalbim sizlerden, ne yazık (ayrıldım)* (E 44, 1)

uqımız umay +**Ø:** *(ey) umay begimiz!*

uqımız umay begimiz biz uya alp özin altı qılmadıŋ özlek at özin üç qılmadıŋ : *Umay begimiz biz(im) alp (erlerin) bedenlerini altı yapmadın, kendi atlarımızın bedenlerini üç yapmadın* (E 28, 3)

altun soŋa yış keyiki + **Ø:** *Altun Soŋa geyiği* !

[26] Yazıtların nutuk metni olma özelliği taşıdıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ERCİLASUN A.B. Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni midir?. III. Sovyet –Türk Kollokyumu Göktürk Anıtları (Dil, Edebiyat, Sanat, Arkeoloji, Tarih, Kültür) 8-15 Haziran 1990 Alma-Ata, Kazakistan SSR, Ank. 1990

[27] ALYILMAZ, Cengiz.(2000).**Orhun Yazıtlarının Sözdizimi**. Erzurum: Atatürk Ünıversitesi Kâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1994. s. 82

altun soŋa yış keyiki artγıl taşγıl atdaçı opa barsım adırılu bardı yıta. *Altun Soŋa geyikleri artın (çoğalın), yayılın, (sileri) avlayacak Opa Barsım ayrılıp gitti, ne yazık!* (E 28, 9)

kişim +**Ø:** (*ey) cariyelerim!*
egritebim +**Ø:** *(ey) eğri hörgüçlü develerim!*
tört butluγ yılqım + **Ø**: *(ey) dört ayaklı atlarım*!

elde kişim egritebim tört butluγ yılqım: *Cariyelerim, eğri hörgüçlü develerim, dört ayaklı atlarım* (E 46, 3)

oγlanım +**Ø:** (*ey*) *oğullarım*!

oγlanım erde marımınça bol qanqa tap qatıγlan**.** *Oğullarım cesaretin üstadımki gibi olsun, hana hizmet et, erkekleş* (E 47, 9)

quyda qunçuyım + **Ø:** *(ey) evdeki hanımım*!

quyda qunçuyım eki oγlanıma sizime yaŋus qızıma. *Evdeki hanımım, iki oğlanımdan, sizderden, yalnız kızımdan (ayrıldım)* (E 16, 1)

qanım tülberi+ **Ø:** *(ey) hanım tülberi!*
qara bodun+**Ø:** *(ey) avam halkım!*
külüg qadaşım+**Ø:** *(ey) ünlü arkadaşlarım*!

qanım tülberi qara bodun külüg qadaşım sizime el eşim er üküş er oγlan er küdegülerim qız kelinlerim bökmedim: *Hanım tülberi, avam halkım, ünlü arkadaşlarım, sizlere, çok er oğullarım, er güveylerim, kız-gelinlerim doymadım* (E 3, 6). H. N. O- E.T.Y. s. 450

el eşim er üküş er oγlan +**Ø:** *(ey) çok er oğullarım***!**
er küdegülerim + **Ø:** *(ey) er üveylerim!*
qız kelinlerim+**Ø:** *(ey) kız-gelinlerim!*

qanım tülberi qara bodun külüg qadaşım **sizime el eşim er üküş er oγlan er küdegülerim qız kelinlerim** bökmedim. *Hanım tülberi, avam halkım, ünlü arkadaşlarım, sizlere, çok er oğullarım, er üveylerim, kız-gelinlerim doymadım* (E 3, 6)

eşim+**Ø:** *(ey) arkadaşlarım!*

marımız+**Ø:** *(ey) üstadlarım*!

şadım +**Ø:** *(ey) şadlarım!*

eşim marımız marımız. . . *Arkadaşlarım, üstadlarım, şadlarım* (E 2, 1).

öz elim+**Ø:** *(ey) kendi halkım*!

qanım+**Ø:** *(ey) hanım!*

öz elim qanım küŋ yotuz. *Kendi halkım, hanım, cariye, kadın*(E 42, 1)

öz yerim+**Ø:** *(ey) kendi yerim*!

ıduq yerim+**Ø:** *(ey) kutsal yerim*!

narsügür+**Ø:** *(ey) hizmetçi kadın*!

küŋ yotuz +**Ø:** *(ey) cariye*!

erim + **Ø**: (ey) erlerim!

öz yerim ıduq yerim size öz elim qanım küŋ yotuz narsügür erim. *Kendi yerim, kutsal yerim sizlerden kendi halkım, hanım, cariye, hizmetçi kadın, erlerim* (E 42,1)

kişi arası +**Ø:** *(ey) kişi arası (insanların hepsi)!*

kişi arası isid qara seŋir elçig. *Kişi arası (insanların hepsi) eşidin Kara Senir elçisin* (E 24, 4)

özde oγlım+**Ø:** *(ey) özde oğlum*!

özde oγlım sizime adırıldım: *Özde oğlum sizlerimden ayrıldım* (H.N.O-E. T.Ys. 590 2.satır)

qadaşım+**Ø:** *(ey) akrabalarım!*

eren+**Ø:** *(ey) erler!*

qadaşım eren eşükeyü yoγladıŋız. *Akrabalarım, erler (beni) sararak yokladınız* (E 42, 5).

baş açalarım +**Ø:** *(ey) büyük ağabeylerim!*

yaş aça +**Ø:** *(ey) küçük ağabeylerim!*

baş açalarım yaş açа yel aqı sızıme abda**. . . .** *Büyük ağabeylerim, küçük ağabeylerim yel akı sizlerden avda. . .* **(**E 41, 7**)**

uyar eşim **+Ø:** *(ey) ünlü arkadaşlarım!*

üçün. . . ayı uyar eşim sizime adırıltım**:** *Üçün. . .hazine, ünlü arkadaşlarım, sizlerden, ayrıldım*.(E 42, 4)

beg erkim beg **+ Ø:** *(ey) beğlerin beği!*

erdem er buŋayun qazγandınız bökmediniz **beg erkim beg**: Erdemli erler üzüyorlar: Siz çok kazandınız, doymadınız beğlerin beği (E 98, 1)

yüz er qadaşım **+Ø:** *(ey) yüz erkek kardeşim!*

yüz er qadaşım esizim-e **biŋ er bodunum-a** esizim**.** *Yüz erkek kardeşim ne yazık, bin erli halkım, ne yazık* (E 42_2)

qadaşım**-a +Ø:** *(ey) kardeşim!*
keşim**-e +Ø:** *(ey) sadağım!*
atım**-a +Ø:** *(ey) [yürük] atım!*

qadaşım-a keşim-e adaqlıγ **atım-a yıta** qara bodunım**-a** adırıltım yıta men: *Ey kardeşim, ey sadağım, ey [yürük] atım, acı çekerek, ey halkım ayrıldım acı çekerek* (E 10_{12})

biŋ er bodunum**-a+Ø:** *bin erli halkım!*

yüz er qadaşım esizim**-e biŋ er bodunum-a** esizim**.** *Yüz erkek kardeşim ne yazık, bin erli halkım, ne yazık* (E 42_2)

2. 1. 2. Özne hâli

Özne hâli, cümlede özne görevindeki isim yada isim soylu kelime veya kelime grubu ile fiil /yüklem arasındaki ilişkiyi sağlar. Cümlede onun en yaygın işleyişi bir şeyi yapanı ve olanı göstermek, yani cümlenin "kimse"si olmaktır.[28] Özne hâli eksizdir ama yine de bunu eksiz morfem **/+Ø /** ile gösterebiliriz. Özne hâli bugünkü Türkçe'de yalın hâli ifade etmektedir. Bu hâl ismin, karşıladığı ve

[28] T. BANGUOĞLU (2000)**Türkçenin grameri,** Ankara. s. 327

kendisine tabî olan isim dışında hiç bir münasebet ifade etmeyen hâldir. İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâlidir.[29] Özne hâlinin bu özelliklerini Yenisey yazıtlarından aşağıdaki örneklerden görebiliriz.

/ +Ø /

oγlan atım çubuç ınal **+Ø:** *Çocuk (iken) adım Çubuç İnal*

erte atım kümül öge **+Ø:** *er adım Kümül Öge*

> **oγlan atım çubuç ınal [er]te atım kümül öge**. .*Çocuk (iken) adım Çubuç Inal, er adım Kümül Öge* (E 45, 1)

lüy pek otaçı ben**+Ø:** *(Ben) Lüy Pek hekimim*

> lüy pek otaçı **ben.** *(Ben) Lüy Pek hekimim* (E 61, 3)

altı baγ bodunqa beg ertim **+Ø:** *Altı bağ boya bey idim*

> altı baγ bodunqa **beg ertim:** *Altı bağ boya bey idim* (E 1_2)

baγa ben **+Ø:** *Bagayım*

> **baγa ben**. *Bagayım* (E 41, 4)

tüz bay küç bars külüg**+Ø:** *Tüz Bay Küç Bars Külüg*

> **tüz bay küç bars külüg**. *Tüz Bay Küç Bars Külüg (ünlü)* (E 17, 1)

qutluγ baγa tarqan öge buyruqı ben**+Ø:** *Kutlug Baga Tarkan ögenin buyruğuyum*

> **qutluγ baγa tarqan öge buyruqı ben.** *Kutlug Baga Tarkan ögenin buyruğuyum* (E 47, 3)

boyla qutluγ yarγan men **+Ø:** *Boyla Kutlug yarganım*

> **boyla qutluγ yarγan men.** *Boyla Kutlug yarganım* (E47, 2)

külüg tirig ben **+Ø:** *Ben Üçin Külüg Tirig*

yemlig ben **+Ø:** *yemliğim (besleyiciyim)*

[29] Muharrem ERGIN (1997)**Türk Dil Bilgisi**, İstanbul. s. 227

üçin **külüg tirig ben** teŋri elimte **yemlig ben.** *Ben Üçin Külüg Tirig kutsal devletimde yemliğim (besleyiciyim)* (E 3, 3)

er atım yaş aq baş ben +**Ø**: *Er adım Yaş Ak (beyaz) Baş*

er atım yaş aq baş ben. *Er adım Yaş Ak (beyaz) Baş* (E 2, 5)

külüg apa ben **+Ø:** *Külüg Apayım*

külüg apa ben. *Külüg Apayım* (E $20_{2)}$

kümül men **+Ø:** *ben Kümül*

yabızıγ kümül men bedük qiltim**.** *Cüziyi ben Kümül büyük yaptım*(E 45_{10})

küni tirig **+Ø:** *(Ben) Küni Tirig*

küni tirig üç yaşımda qaŋsız boldım**.** *(Ben)Küni Tirig üç yaşımda babasız oldum* (E 6,1)

tüz bay küç bars külüg+**Ø**: *Tüz Bay Küç Bars Külüg (ünlü)*

tüz bay küç bars külüg. *Tüz Bay Küç Bars Külüg (ünlü)* (E 17,1)

er atım yaruq tegin + **Ø**: *Er adım Yaruk tegin*

er atım yaruq tegin. *Er adım Yaruk tegin*(E 15, 1)

külig çigşi uruŋu çigşi **+Ø:** *Ben ünlü çigşi, asker çigşi(siyim)*

külig çigşi uruŋu çigşi ilimke**. . . .***(Ben) ünlü çigşi, asker çigşi(siyim) Halkıma* (E 70, 1)

bayna saŋun oγlı külüg çur **+Ø:** *Bayna Sanun oğlu Külüg Çu*r

bayna saŋun oγlı külüg çur. *Bayna Sanun oğlu Külüg Çur* (E 7, 1)

2. 1. 3. Belirten hâli

Belirten hâli, isim tamlamalarında belirten ile belirtilen arasındaki ilişkiyi sağlar. Bu hâl, ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eder. Belirten hâli, ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabî bulunduğunu

gösterir. İsmin bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur. Belirten hâlini genelde İlgi hâli ismiyle araştırılır. Bu hâl yazıtlarda /**+Ø** /, **/+G/, /+ In /** ekleriyle yapılır.

1. / +Ø/

Belirtisiz isim tamlamalarında ve belirteni özel bir isimden oluşan belirtili isim tamlamalarında belirten hâli eki olarak genelde **/ +Ø /** kullanılmıştır.

el **+Ø** ara **+Ø:** *halk arasında*

el ara toquz **erig udış** er oγlın ügürüp ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime.* (E 32, 10)

il**+Ø** öge**si :** *devlet ögesi*
ölüg+**Ø** ara+**Ø** : *ölüler arası*

il ögesi ınançu bilge irig **ölüg ara. . .** . . *Devlet Ögesi Inançu Bilge irin ölüler arasında* (E 26, 1)

Tüpüt**+Ø** qan+**Ø**+qa: *Tibet(in) hanına*

tüpüt qanqa yalabaç bardım**:** *Tibet hanına büyükelçi olarak gittim*(E 29_8)

elim+ **Ø** oγur+**u**+nta**:** *devletimin hayatında*

elim oγurunta sü bolup erlerim edküm yoq.*Devletimin hayatında, savaş döneminde erlerim, iyilerim yok* (E 10, 8)

altun soŋa yış keyiki **+ Ø:** *Altun Soŋa(nın) geyikleri*

altun soŋa yış keyiki artγıl taşγıl atdaçı opa barsım adırılu bardı yıta. *Altun Soŋa geyikleri artın (çoğalın), yayılın, (sileri) avlayacak Opa Barsım ayrılıp gitti, ne yazık!* (E 28, 9)

elim+ **Ø** ökünç+**ü**+ŋe: *halkım(ın) acısına*

elim ökünçüŋe qalın yaγıqa qaymatın. . .adırıldım**.** *Halkımın acısına, kalabalık düşmandan geri dönmeden ...ayrıldım* (E 28_8)

oγl ı + **Ø** at**ı:** *oğlu(nun) adı*

oγlı atı Küç Urı oγlan tog**. . .** . *Oğlunun adı Küç; erkek evlad dog. . .*
(H. N. O.- E.T. Y. s. 543)

Öge+**Ø** buyruq+**ı**: *öge(nin) buyruğuyum*

qutluγ baγa tarqan **öge buyruqı** ben**.** *Kutlug Baga Tarkan ögenin buyruğuyum* (E 47, 3)

biz+ **Ø** uya alp : *biz(im) alp (erlerin)*

alp +**Ø** öz+**i**+n: *alp (erlerin) bedenlerini*

uqımız umay begimiz **biz uya alp özin** altı qılmadıŋ özlek at özin üç qılmadıŋ**.** *Umay begimiz biz(im) alp (erlerin) bedenlerini altı yapmadın, kendi atlarımızın bedenlerini üç yapmadın* (E 28, 3)

yüz er+**Ø** yüz+**i:** *yüz er(in) yüzü*

begler+**Ø** beŋz+**i:** *begler(in) bakışı*

beglik +**Ø** kaş+**ı:** *beyliğ(in) kaşı*

yüz er yüzi begler beŋzi beglik kaşı. *Yüz er(in) yüzü, beglerin bakışı, beyliğin kaşı* (E 26, 9)

beşgek yegüg beg +**Ø** oγl+**ı:** *Beşgek Yegüg Beğ(in) oğluyum*

beşgek yegüg beg oγlı ben öz ebçi qunçuyımqa bökmedim: *Beşgek Yegüg Beğin oğluyum. Kendi eşime doymadım.* (E 100, 1)

bodun+**Ø** teŋ+**i**+n: *halk(ın) sayısını*

qop **bodun teŋin** bilir erti**.** *O, bütün halkın sayısını biliyordu* (E 32_3)

budun +**Ø** ara +**Ø:** *halk(ın) arasında*

budun ara bolmışın üçün elig uyamγa adırıltım *Halk arasında olduğum için elli yuvalaş kardeşimden ayrıldım* (E 15, 3)

el +**Ø** er+**i:** *halk(ın) erleri*

el eri üçün üç asıγ er t. . . *Halk erleri için üç üç er(i) rehin (aldım)*(E 59, 5)

kişi +**Ø** ara**sı:** *insanlar(ın) hepsi*

kişi arası isid qara seŋir elçig. *Kişi arası (insanların hepsi) eşidin Kara Senir elçisini* (E 24, 4)

qaşuq +**Ø** taş balbal+**ı:** *Kaşuk'un taş balbalı*

çet yabanıŋ yerde **qaşuq taş balbalı.** *Dış yabancı (sınır) yerde Kaşuk'un taş balbalı* (E 34)

iç yer+**Ø** elik+**i:** *iç bölge(nin) geyiği*

iç yer eliki artzun**.** *İç bölgenin geyiği artsın* (E 48_4)

sü +**Ø** teŋ+**i:** asker(in) yarısı

yaγıγa tegmiş sü teŋi yeti biŋ oγlan erti. *Düşmana saldıran askerin yarısı yedi bin oğlan idi* (E 26, 8)

uruŋ+**Ø** baş**ı:** *asker(in) başı*

uruŋ başı ertim, ınançı ertim. *Asker başı (kumandanı) idim, ınançı idim* (E 32, 15)

er+**Ø** beŋkü**si:** *er(in)ebedi taşı*

er beŋküsi bu ermiş: *erin ebedi taşı bu imiş*: (H.N.O-E.T.Y. s.568)

çur + **Ø** apa**sı:** *Çur(un) ablası*

. . . t **çur apası** barur: *Çur(un) ablası varır*.(H. N. O- E.T.Y. s. 53)

2. /+ °G/

er+**ig** udış: *erin arkasından*

el ara toquz **erig udış** er oγlın ügürüp ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime* (E 32, 10)

3. /+°n /

elim+**in** beŋgü**si:** *devletimin ebedi taşı*

ol qanım **elimin beŋgüsi** Qara Seŋir(te) *O hanım, devletimin ebedi taşı Kara Senir(de)* (E 10, 2)

bayna saŋ+**un** oγlI külüg çur: *Bayna Sanun oğlu Külüg Çur*

bayna saŋun oγlI külüg çur. . *Bayna Sanun oğlu Külüg Çur* (E 7, 1)

2.1.4. Belirtilen Hâli

Birleşimli bir dilde üyesi belli olan bir varlığın belirtili olduğunu gösteren belirtilen hâl ekidir, yazıtlarda **/+Ø** /ve / **+(s)I** / olarak karşımıza çıkar. Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ, Türkçe'de 3. şahıs iyelik ekinin işaretsiz hâl eklerinden önce geldiğinde **işaretsiz** (+**Ø**) olduğunu ve bugüne kadar 3. şahıs iyelik eki diye kabul edilen ekin, aslında **belirtilen eki /+(s)I/** ve **/+Ø/** ekinden başka bir şey olmadığını kaydetmektedir.[30] Belirtilen hâl eki Türkçe'de ilgi hâlinin iyelik şekli olarak karşımıza çıkar. İlgi hâlinin başka hâllerden farklı bir tarafı da ismi isme bağlamasıdır. Bu bakımdan ilgi hâli eki gerçek bir hâl eki karakterinde değil, iyelik eki tipinde bir ek durumdadır.[31]

1. /+(s)I/

yüz er+**Ø** yüz+**i:** *yüz er(in) yüzü*

begler+**Ø** beŋz+**i***:* *begler(in) bakışı*

beglik +**Ø** kaş+**ı:** *beyliğ(in) kaşı*

yüz er yüzi begler beŋzi beglik kaşı: *Yüz er(in) yüzü, beglerin bakışı, beyliğin kaşı* (E 26, 9)

Ø beg +**i** +miz*:* *begimiz*

yalabaç barıpan kelmediŋiz **begimiz**. *Elçi (olarak) gidip (geri) gelmediniz begimiz*. (E 30, 5)

[30] Cengiz ALYILMAZ (1994) **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi,** Atatürk Ünıversitesi Kâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum. s. 48

[31] Muharrem ERGIN(1997)**Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, s. 229

Ø qızγaq+**Ø+ı+m:** *kızlarım*

Ø oγl+**ı+m:** *oğullarım*

Ø yont+**ı+m***:* *atım*

teŋri elimke **qızγaqım oγlım öz oγlım** altı biŋ **yontım**. *Kutsal devletimden, kızlarım, oğullarım, kendi oğullarım, altı bin atım* (E 3, 5)

elim + **Ø** ugr+**ı**+n+ta: *ülke(nin) ugrunda*

elim ugrınta sü bolup**:** *Ülkenin uğrunda asker olup* (H.N.O-E.T.Y. s.589)

er+**Ø** beŋkü**si:** *er(in)ebedi taşı*

er beŋküsi bu ermiş: *erin ebedi taşı bu imiş*: (H.N. O- E.T.Y. s. 568)

Ø qul + **ı:** *kulları*

er erdemi üçün eçime yıta yoqladı **qulı** aş tutsar küç üç eçime.

Er erdemi için ağabeyimi, ne acı, yokladı. Kulları üç güçlü ağabeyime yemek yapsa (E 32, 1)

iç yer+**Ø** elik+**i:** *iç bölgenin geyiği*

iç yer eliki artzun**.** *İç bölgenin geyiği artsın* (E 48_4)

Ø elçi+**si:** *elçisi*

atım el tuγan tutuq ben teŋri elimke **elçisi** ertim. *Adım El Tugan Tutuk. Ben kutsal devletime (Tanrının) elçisi idim* (E 1, 2)

er+ **Ø** baş+**ı:** ***a****sker başı*

er başı saŋun ölürti. *Asker başı general öldürdü*. (E 48, 11)

uruŋ+ **Ø** baş+**ı:** ***a****sker başı*

uruŋ başı ertim, ınançı ertim. *Asker başı (kumandanı) idim, ınançı idim* (E 32, 15)

2. /+**Ø**/

er+**ig** udış +**Ø:** *erin arkasından*

el ara toquz **erig udış** er oγlın ügürüp ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime* (E 32, 10)

ölüg+**Ø** ara +**Ø**: *ölüler arasında*

il ögesi ınançu bilge irig **ölüg ara. . .** . . *Devlet Ögesi Inançu Bilge irin ölüler arasında.* (E 26, 1)

budun +**Ø** ara +**Ø:** *halk arasında*

budun ara bolmışın üçün elig uyamγa adırıltım *Halk arasında olduğum için elli yuvalaş kardeşimden ayrıldım* (E 15, 3)

2.1.5. Nesne Hâli

Bu hâl, yüklemi geçişli olan bir cümlede, öznenin yaptığı işten etkilenen varlığı, nesneyi bildirir. Yazıtlarda, nesne hâlinin belirtisiz ve belirtili olmak üzere iki şekli mevcuttur.

a) Belirtisiz Nesne Hâli

Geçişli fiillerin belirtisiz nesneyi işaret eden ismin belirtisiz nesne hâli /+**Ø**/dir.

/+ **Ø**/

buŋım +**Ø** yoq e*r-: kederim yok yaşlan-*

buŋım yoq erdim. *Kederim yok yaşlandım*(E 10, 10)

kök böri+**Ø** ölür **-:** *boz kurt(u) öldür –*

qara as +**Ø** ölür**-:** *siyah ars(ı) öldür-*

buγu + **Ø** ölür**-:** *sığun(u) öldür-*

kök böri qara as buγu ölürtim. *Boz kurt, siyah ars, sığun öldürdüm* (E 98, 6)

el+ **Ø** tut-: d*evleti tut-*

bodun + **Ø** başla-: *halkı yönet-*

qırq yıl **el tut[t]um bodun başladım** taş yaγıγ yaγıladım el[t]dim**.***(Ben) devleti tuttum, halkı yönettim, dış düşmanlarla savaştım, (uzak yerlere ordu) sevk ettim* (E 45_4)

turuγ+ **Ø** b(ir) **-:** *yayla v(er)-*

marıma yüz er **turuγ b(ir)tim**. *Üstadıma yüz er (ve) yayla v(er)dim* (E 47, 7)

er+**Ø** sür **-:** *er esir et-*

çibiligde bir tegimde sekiz **er sürdim**. *Çibilig'de bir savaşta sekiz er esir ettim* (E 10, 8)

kişi +**Ø** qazγan**-:** *kişiler(i) kazan-*

egri teb+ **Ø** qazγan**-**: *eğri hörgüçlü develer(i) kazan-*

er erdem üçün alpun altun kümüşig **egriteb el de kişi qazγandım.** *Er erdemim için çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü develer, (Çin) ülkesinden kişiler kazandım* (E 11, 9)

ay + **Ø** azı **-**: *ay(ı) hisset -*

kök teŋride kün **ay azıdım**.*Mavi gökteki güneş ay(ı) hissetmez oldum* (E 10,3)

egdim eşim +**Ø:** *eğittim eşlerim(i)*

el çeriginҷe **egdim eşim**. Devlet askerini eğittim eşlerim(i) (E 41, 8)

ögün at + **Ø** tap**-:** *sürü sürü atı bul-*

otaγ + **Ø** tap**-:** *yaylalar bul -*

ögün **at otaγ** er erdemi üçün. . . elime **tapdım**. *Er erdemim için devletime sürü sürü at, yaylalar buldum* (E 46, 2)

iŋez + **Ø** tüşür**-:** *keder + **Ø** bırak –*

iniŋizke içiŋizke ingen yüki **iŋez tüşürtiŋiz**. *(Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız*)(E 28, 9)

egdim eşim +**Ø:** *eğittim eşlerim(i)*

el çeriginę **egdim eşim**. *Devlet askerine eğittim eşlerim(i)* (E 41, 8)

keşig +**Ø** belimte ban-: *okluğumu belime bağladım*

altunlig **keşig belimte** bantım**.** *Altından yapılan okluğumu belime bağladım* (E 3_2)

qadaş **+Ø** atma **-:** *akrabam(ı) bırak-*

qaŋım öge begim qazγanmış qırq uyar**. . . qadaş atmadım.** *Babam Öge Bepim kazanmış kırk ünlü akrabam(ı) bırakmadım* (E 100, 2)

atlarım eşintim **+Ø:** *atlarım(ı) bindim*

aşnuqı **atlarım eşintim**. *Yürük atlarım(ı) bindim* (E 41, 4)

arqış+ **Ø** el[t]**-:** *kervan(ı) gönder-*

altı bay bodunım küçligin üçün **arqış el[t]dim.** *Altı bağ halkım güçlü olduğu için (uzak yerlere) kervan gönderdim* (E 49, 4)

bar altun **+ Ø:** *altını var*

tayı bar **altun**. . *daha altını var* (E 40)

altmış **at** bintim**.** *Altmış at bindim* (E 41_9)

el **+ Ø** yara -: *halkı düzenle -*

ançaγ esitip bay apam **el yarayu** el ançaγ üküş alpaγu. . . *Hemen işitip Bay Apam halkı düzenleyerek o kadar çok alplar* (E 39, 6)

b) Belirtili Nesne Hâli

Yenisey yazıtlarında bu hâli ifade etmek için / **+Ø/, /+ °G/, /+°n/,** /+**A**/, /**+I** /, /**+nI**/ ekleri kullanılmıştır.

1. /**+Ø**/

iŋez**+Ø** tüşür-: *keder(i) bırak -*

iniŋizke içiŋizke ingen **yüki iŋez** tüşürtiŋiz. (*Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız* (E 28, 9)

atım+ **Ø** tab **-:** *adımı bul-*

er erdemi atım tabdım. *Er erdemi adımı buldum* (E 5, 1)

Beŋkü + **Ø:** *ebedi anıtını*

erde artuq erdemi bar üçün **beŋkü** tike bertim. *(Başka) erlerden artık erdemi olduğu için ebedi anıtını diktim* (E 48, 15)

arγuy + **Ø:** *müstahkem mevkisini*

iç arγuy art[t]ım sizime adırı[l]tım-a bökmedim. *İç müstahkem mevkisini arttırdım. Sizlerden ayrıldım ne yazık, doymadım* (E 42, 6)

atlarım + **Ø** eşin -: *atlarım(ı) bin –*

aşnuqı **atlarım** eşintim. *Yürük atlarım(ı) bindim* (E 41, 4)

ay + **Ø** azı **-:** *ay(ı) hisset –*

kök teŋride kün **ay azıdım**. *Mavi gökteki güneş ay(ı) hissetmez oldum*(E10, 3)

el törüsü + **Ø** ıdma -: *devlet töresini bırakma*

qara bodunum qatıγlanıŋ el törüsü ıdmaŋ: *Avam halkım erkekleş, devlet töresini bırakma.* (E 10, 7)

eg serig altunum+ **Ø:** *sarı altınım (ı)*

aγı yeder tonım + **Ø:** *kıymetli donum(u*)

es **yat** eg serig altunum egrit eg. . . aγı yeder tonım. *Düşmandan kazanılmış silah, zırh, sarı altınım, kıymetli donum* (E 41, 5)

2. /+ °G/

elçi+**g**: *elçisini*

kişi arası isid qara seŋir **elçig**. *Kişi arası (insanların hepsi) eşidin Kara Senir elçisini* (E 24, 4)

bars+ıγ ölür**-:** *kaplanı öldür-*

bars+ıγ kökmekig ölürmedim**.** *Kaplan ve alageyiyleri ben öldürmedim* (E 11_{10})

qaramı**+γ:** *karamı*

örüŋümig qaramıγ azıdım a. *Beyazımı, karamı (beyaz ve kara hayvanlarımı) hissetmedim* (E 11, 3)

yabız**+ıγ:** *kötüyü*

yabızıγ kümülimin bedük qıltım siz(ime) bökmedim. *Kötüyü (kötü durumdaki) Kümülümü (Kümül halkımı) büyük yaptım (iyi duruma ulaştırdım)* (E 45, 10)

er **+ ig***: eri*

otuz **erig** başlayu tutuγqa badı erinç**.** *Otuz eri baş ederek esir etti şüphesiz* (E 32, 12)

qop malı üçün bir **erig** oq birle**.** *Hep serveti için bir eri okla (öldürdüm*) (E 43, 4)

er**+ig** başla**-:** *eri başla-*

otuz **erig başlayu** tutuγqa bard[ım]. *Otuz eri başlayarak esir elde etmeğe gittim* (E 32, 9)

kökmek**+ ig:** *alageyikleri*

barsıγ **kökmekig** ölürmedim**.** *Kaplan ve alageyiyleri ben öldürmedim* (E 11_{10})

er**+ig** ölür**-:** *er öldür-*

yagıda otuz **erig** ölürtim. *Savaşta otuz er öldürdüm* (E 49, 3)

beŋkü **+ g**: *yazıt taşı*

beŋküg tiktim azdım: *Yazıt taşı diktim* (H.N.O - E. T.Y. s.573)

keş**+ig:** *kemeri*

altun elig **keşig** belimte bantım. *Elli altın kemeri belime bağladım* (E 3, 3)

kümüş+**ig** qazγan**-***: altın-gümüş kazan -*

er erdem üçün alpun altun **kümüşig** egriteb el de kişi qazγandım**.** *Er erdemim için çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü develer, (Çin) ülkesinden kişiler kazandım*.(E 11, 9)

3. /+ °n / bu ek daha çok iyelik eklerinden sonra geliyor**.**

kümülim+**in:** *Kümülümü*

yabızıγ **kümülimin** bedük qıltım siz**(**ime**)** bökmedim. *Kötüyü (kötü durumdaki) Kümülümü (Kümül halkımı) büyük yaptım (iyi duruma ulaştırdım)* (E 45, 10)

alp öz+ **in:** *alp (erlerin) bedenlerini*

uqımız umay begimiz biz uya **alp özin** altı qılmadıŋ özlek **at özin** üç qılmadıŋ **.** *Umay begimiz biz(im) alp (erlerin) bedenlerini altı yapmadın, kendi atlarımızın bedenlerini üç yapmadın* (E 28, 3)

yeginim + **in :** *yeğenlerimi*

atım + **ın:** *torunlarımı*

yeginimin atımın körtim. *Yeğenlerimi, torunlarımı gördüm* (E 47, 8)

el + **in:** *halkını*

öz elin kete yürit[t]i elim yumuşıŋa yorıtıp beşilke tegdim erdemim üçün. *Kendi halkını sefere sevk etti. Halkının hizmetine ordu sevk edip Beşilk'e ulaştım, kahramanlığım sayesinde.* (E 152, 1)

beŋküm + **in:** *ebedi taşımı*

tört oγlum bar üçün **beŋkümin tikti.** *Dört oğlum olduğu için ebedi taşımı diktiler* (E 20, 1)

teŋ + **in**: *sayısını*

qop bodun **teŋin** bilir erti**.** *O, bütün halkın sayısını biliyordu* (E 32_3)

yer + **in:** *yerini*

[küç] uyγur **qan yerin** alduqda azıγlıγ toŋuz teg tirig beg sizime (adırıldımız*) Güçlü Uygur hanının yerini zapt ettikde azı dişli domuz gibi Tirig Beg sizden (ayrıldık)* (E 98, 3)

oγlı+**n:** *oğullarını*

el ara toquz erig udış er **oγlın ügürüp** ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime* (E 32, 10)

eder opaγ + **ın:** *eyer silgisini*

qabay oraγ + **ın:** *beşik silgisini*

ed **eder opaγın qabay oraγın** artımγa altım. *Kıymetli eyer silgisini, beşik silgisini artıma aldım* (E 41, 10)

oγlum + **ın :** *oğlumu*

qızım + **ın:** *kızımı*

ebledim **oγlumın qızımın** qalıŋsız birtim. *Evlendirdim oğlumu, kızımı kalınsız verdim* (E 47, 6)

oγlanum + **ın :** *oğlumu*

üc **oγlanumın** ulγa[d]turu umadım-a. *Ben kendi üç oğlumu büyütemedim* (E 59)

taş + **ın:** *taşını*

buŋqa **taşın beŋkün** tiker ben. *Kederde taşını, ebedi taşını dikiyorum*(E 48,6)

4. /+ **A**/

eçim + **e** yoqla -: *ağabeyimi yokla* -

er erdemi üçün **eçime** yıta **yoqladı** qulı aş tutsar küç üç eçime. *Er erdemi için ağabeyimi, ne acı, yokladı. Kulları üç güçlü ağabeyime yemek yapsa* (E 32)

Ezru + **[a]** alqa**-:** *Ezrüyü öv-*

erdem b[ol]sar munıγ ermez munıγ ersem **ezru[a] alqanıp** erdem[l]ig batur men. *Kim erdemli ise (doğru yoldan) sapmaz. Eğer saparsa. Ezrüyü överek (gene) erdemli olur* (E 29, 3)

5. /**+I**/ Belirtili hâli eklerinin Türk dilinin daha sonraki devletlerinde sıkça karşılaştığımız bu şekli Yenisey yazıtlarında az da olsa kullanılmıştır.[32]

yük + **i:** *yükü*

iniŋizke içiŋizke ingen **yüki** iŋez tüşürtiŋiz. (*Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız* (E 28, 9)

yer + **i** : *yeri*

tutuq beg arqı **yeri**. *Tutuk beg diğer yeri* (E 24, 6)

ülken **+i** altı baγ keş**-:** *bölgesini altı "bağa" böl-*

qara senir **ülkeni** altı baγ keşdim. *Ben Kara-Sengir bölgesini altı "bağa" böldüm* (E 24g)

6. /**+nI**/

ülka+ **ni:** *bölgeyi*

ülkani altı baγ kesdim**.** Bölgeyi altı bağa böldüm (E 24_5)

biz + **ni :** *bizi*

tört iniligü ertim **bizni** erklig adırtı. *Dört kardeş idik, bizi Erklig (yer altı tanrısı) ayırdı* (E 28, 4)

[32]Cengiz ALYILMAZ, **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Ünıversitesi Kâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum. 1994. s. 57

2. 1. 6. Bulunma Hâli

Bu hâl, ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren hâlidir. Yenisey yazıtlarında bu hâl Eski Türkçe'nin özelliğini tam göstermektedir. Yani bu hâle Yenisey yazıtlarında ekli olarak da, eksiz olarak da rastlayabiliriz. Bulunma hâli, ismi fiile bağlayan bir hâl ekidir. Bulunma hâlinin Yenisey yazıtlarında ifade ettiği anlama bakarak iki grupta araştırabiliriz.

a) Zamanda bulunma hâli

Zamanda bulunma hâli işin, cümlede hareketin yapıldığı zamanı bildirir.[33] Yenisey yazıtlarında zamanda bulunma hâlinin ifade etmek için genelde /**+tA**/, /**+Ø**/, /**+A**/, / **+γa** / ekleri kullanıldığı görülür. Zamanda bulunma hâl eki Yenisey yazıtlarında çoğunlukla yaşı gösterirken daha çok kullanılmıştır.

1. /+ dA /, /+ tA /

qırq yasım **+ da***: kırk yaşımda*

qırq yasımda adırıldım**.** *(Ben) kırk yaşımda ayrıldım (öldüm)* (E 44_6)

er erdemi[mi]nde egsükim yoq **qırq yaşımda** adırıldım. *Kahramanlığımda eksiğim yok. Kırk yaşımda ayrıldım* (E 44, 5)

esizim-**e qırq yaşımda** qaç[tım]. Ne yazık ki kırk yaşımda uzaklaştım (E 16_3)

bir otuz yaşım **+ da:** *yirmi bir yaşımda*

bir otuz yaşımda sizime (adırıldım**)** *Yirmi bir yaşımda sizderden (ayrıldım)* (E 15, 1)

beş yegirmi yaşım+ **da:** *on beş yaşımda*

beş yegirmi yaşımda tabγaç qanγa bardım er erdemim üçün alpun altun kümüşig egritebe elde kişi qazγandım. *On beş yaşımda Çin hanına (savaşa)*

[33] Cengiz ALYILMAZ(1994) **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Ünıversitesi Kâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum. s. 59

gittim. Er erdemimden dolayı çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü deve,(Çin) halkından köle kazandım (elde ettim) (E 11, 3)

üç yaşım + **da:** *üç yaşımda*

küni tirig **üç yaşImda** qaŋsIz boldIm**.** *(Ben) Küni Tirig üç yaşımda babasız oldum* (E 6, 1)

yerin alduq + **da:** *yerini zapt ettikde*

[küç] uyγur qan **yerin alduqda** azıγlıγ toŋuz teg tirig beg sizime (adırıldımız) *Güçlü Uygur hanının yerini zapt ettikde azı dişli domuz gibi Tirig Beg sizden (ayrıldık)* (E 98, 3)

altı yaşım + **ta:** *altı yaşımda*

altı yaşımta qaŋsıradım, bilinmedim**.** *Altı yaşımda babasız kaldım, bilinmedim* (E 32_3)

elim oγurun + **ta:** *devletimin hayatında*

elim oγurunta sü bolup erlerim edküm yoq. *Devletimin hayatında, savaş döneminde erlerim, iyilerim yok* (E 10, 8)

altı yaşım + **ta***: altı yaşımda*

altı yaşımta qaŋ adırdım bilinmedim**.** *Altı yaşımda baba(dan) ayırdım (ayrıldım), bilinmedim* (E 32, 16)

toquz qırq yaşım + **ta:** *otuz dokuz yaşımda*

toquz qırq yaşımta. *Otuz dokuz yaşımda*(E 10_5)

yıl+**ta:** *bars yılında*

b. . . . s. yılta er. Bars yılında er. . (H.N.O- E.T.Y.s.589)

2. / + Ø /

sekiz yetmiş **+Ø:** *altmış sekiz yaşımda*

sekiz yetmiş yaşım öltim. Sizime aγımγa (adırıldım) *Altmış sekiz yaşımda öldüm. Sizlerden ve mücevherlerimden (ayrıldım)*(E 41_9)

eki elig yasım **+Ø:** *kırk iki yaşımda*

eki elig yasım bökmedim**.** *Kırk iki yaşımda doymadım* (H.N.O-E.T.Y.s.532)

sü bolup + **Ø***: savaş döneminde*

elim oγurunta **sü bolup** erlerim edküm yoq. *Devletimin hayatında, savaş döneminde erlerim, iyilerim yok* (E 10, 8)

atsar + **Ø:** *ateş ettiğinizde*

utsar + **Ø***: savaştığınızda*

atsar alp ertiŋiz **utsar** küc ertiŋiz**.** *Ateş ettiğinizde iyi atıcı idiniz, savaştığınızda güçlü idiniz* (E 28_2)

3. /**+γa**/ Genelde yönelme hâlinde kullanılan bu ek, bazende zamanda bulunma hâli için kullanılmıştır. Ama bazende zamanda bulunma hâli için de kullanılmıştır.

yegirmi yaşım**+γa:** *on dokuz yaşımda*

beş yaşımta qaŋsız qalıp toquz **yegirmi yaşımγa** ögsüz boltum qatıγlanıp qatıγlanıp otuz yaşımγa öge boltum *Beş yaşımda babasız kalıp, on dokuz yaşımda annesiz oldum, sebat gösterip otuz yaşımda öge oldum* (E 45, 2)

4. /+ A/

altı otuz yaşım + **a:** *yirmi altı yaşımda*

altı otuz yaşıma erti. *Yirmi altı yaşımda idi*(H. N.O- E.T.Y.s.580)

b) Mekânda (yerde) bulunma hâli

Mekânda (yerde) bulunma hâli, eylemin gerçekleştiği yeri bildirir. Yenisey yazıtlarında mekânda bulunma hâlinin ifade etmek için genelde **/ara/, /üze/** edatları ve **/+tA/, /+dA/, /+A/, /+rA/, /+ qa/** ekleri kullanıldığı görülür. Bu ekler mekan (yer) bildiren isimlerin üzerine gelmektedir.

1. /ara/ < / ar –a /

ölüg **ara:** *ölüler arasında*

il ögesi ınançu bilge irig ölüg **ara. . .** *Devlet Ögesi Inançu Bilge irin ölüler arasında* (E 26, 1)

el **ara:** *halk arasında*

el ara toquz erig udış er oγlın ügürüp ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime*. (E 32, 10)

2. /üze/ < /üz - e/

üze teŋri: *üstteki tanrı*

üze teŋri yarlıqadı. *Üstteki tanrı lutfetti* (E 32, 5)

3. /+ dA/, /+tA/

kök teŋri + **de:** *mavi gökteki*

kök **teŋride** kün ay azıdım.*Mavi gökteki güneş ay(ı) hissetmez oldum*(E 10, 3)

tezig keyik + **de:** *kaçmış geyikler arasında*

tezig keyikde aluq ben. *Kaçmış geyikler arasında kederliyim* (E 44, 2)

Çibilig + **de:** *Çibilig'de*

tegim + **de:** *savaşta*

çibiligde bir tegimde sekiz er sürdim. *Çibilig'de bir savaşta sekiz er esir ettim* (E 10, 8)

çelig + **de:** *savaşta*

çeligde bir tegme sekiz er erdim[iz]. *Savaşta sadece sekiz kahraman idik* (E 10_8)

yer + **de:** *yerde*

çet yabanıŋ **yerde** qaşuq taş balbalı**.** *Dış yabancı (sınır) yerde Kaşuk'un taş balbalı* (E 34)

er erdemi[mi]n + **de:** *kahramanlığımda*

er erdemi[mi]nde egsükim yoq qırq yaşımda adırıldım. *Kahramanlığımda eksiğim yok. Kırk yaşımda ayrıldım* (E 44, 5)

teŋri + **de+ki:** *gökteki*

er + **de+ki:** *yerdeki*

teŋrideki künke **yerdeki** elimke bökmedim**.** *Gökteki güneşe, yerdeki devletime doymadım* (E 7_3)

keşdim + **de:** *keşdimde*

keşdimde ben yeg erdüküm ol erinç. *Keşdimde yaptığım iyi iş şüphesiz odur* (E 24, 5)

yer + **deki:** *yer yüzündeki*

yerdeki bars tegime erdemligime bökme(dim**)** *Yer yüzündeki Kaplan soyuma, kahramanlığıma doyma(dım)* (E 28, 1)

yat + **da:** *yabancı yerde*

yatda tüŋürüme adırıldım**.** *Yabancı yerde dünürümden ayrıldım*(E 11, 7)

quy + **da:** *saraydaki*

quyda qunçuyım tul qaldı. *Saraydaki hatunum dul (olarak) kaldı*(E 45, 6)

q[adır] yaγı + **da:** *acımasız düşmanlar arasında*

q[adır] yaγıda yaγıçı ben tezig keyikde alp ben**.** *Acımasız düşmanlar arasında savaşçılık doluyum, koşan hayvanlar içinde ise bahadırım* (E 44_6)

yaγı + **da:** *savaşta*

qadır **yaγıda** yaγıçı ben. *Acımasız savaşta askerim* (E 44, 2)

ab + **da:** *avda*

baş açalarım yaş açа yel aqı sızıme **abda. . . .** *Büyük ağabeylerim, küçük ağabeylerim yel akı sizlerden avda. . .* (E 41, 7)

an + **ta:** *orada*

anta alıγ adaşıma anta sizime edgü eşime adırıldım**.** *Orada kazanmış mal(ımdan), arkadaşlarımdan, orada iyi eşlerimden ayrıldım* (E 11, 8)

elim + **te:** *devletimde*

üçin külüg tirig ben teŋri **elimte** yemlig ben**.** *Ben Üçin Külüg Tirig kutsal devletimde yemliğim (besleyiciyim)* (E 3, 3)

Qara Seŋir **+(te):** *Kara Senir(de)*

ol qanım elimin beŋgüsi **Qara Seŋir(te)** *O hanım, devletimin ebedi taşı Kara Senir(de)* (E 10, 2)

4. /+rA/

taş + **ru:** *dışarıda*

er atım yoq üçün yeti aşnuqı işim **taşru** etilti. *Er adım olmadığı için ilk yedi işim dışarıda (yad illerde) yapıldı* (E 41, 2)

iç + **re** +ki: *içdeki*

Küç Kıyagan **içreki:** *İçdeki Küç Kıyagan* (H. N. O- E. T.Y. s. 459)

5. /+ kA /, /+qa/

elim + **ke:** *elimde*

Teŋri **elimke** qızgaqım oγlum**:** Semavî elimde evlatlık kızım (H.N.O-E.T.Y.s.450)

ayım + **qa**: *hazinemde*

. . . sizime **ayımqa** altmış at bintim: *Sizlerime, hazinemde altmış ata bindim.* (H. N. O-E.T.Y.s. 490)

tört buluŋ + **qa:** *dört köşeye*

tört **buluŋqa** tökdi. *Dört köşeye döktü (yaydı)* (E 31, 3)

2. 1. 7. Ayrılma Hâli

Bu hâl herhangi bir yerden veya kimseden ayrılmayı, çıkmayı, uzaklaşmayı bildiren hâl kategorisidir. Ayrılma hâli ismi fiile bağlayan bir hâl ekidir. Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan hâl ekidir. Çünkü, yazıtı yazdıran hep yakınlarından, akrabalarından, halkından, yurdundan, malından, karısından, çocuklarından, her şeyinden ayrıldığını ifade etmiştir. Bu hâli ifade etmek için genelde **/+Ø/, /+tA/, /+A/,** /+**qa** /, /+ **kA/, /+ γa**/ v. s. görev elemanlarından istifade edilmiştir.

1. /+ Ø/

adaqı **+Ø:** *babacığımdan*

ana **+Ø:** *annemden*

egmeç + **Ø:** *eşimden*

eget **+Ø:** *cariyelerimden*

er erdemim **adaqı egeçime ana egmeç eget** ayrıltım. *Yiğitliğim için babacığımdan, ablamdan, annemden, eşimden, cariyelerimden ayrıldım* (E 41, 6)

inim + **Ø:** *kardeşlerim*(den)

eçim + **Ø:** *ağabeylerim*(den)

inim **eçim** yıta adırılu bardımız yıta. *Kardeşlerim, ağabeylerim(den) ayrılıp gittik* (E 18, 2)

sizim + **Ø:** *sizlerden*

quz **sizim** elgin qaγadşım **sizim**. *Seferleşim, akrabalarım sizlerden*(E 41, 3)

yat + **Ø:** *düşmandan*

es **yat** eg serig altunum egrit eg. . . ayı yeder tonım. *Düşmandan kazanılmış silah, zırh, sarı altınım, kıymetli donum* (E 41, 5)

qunçuyım + **Ø:** *hanımım*(*dan*)
qadaşım +**Ø:** *akrabalarım(dan)*

qunçuyım qadaşım adırıltım buŋ a açıγ-a törenim**.** *Hanımım(dan), akrabalarım(dan) ayrıldım, ne keder, ne acı, törenim*. (E 25, 1)

Qadaşım + **Ø:** *arkadaşlarımdan*

edgü **qadaşım** adırıldım. *İyi arkadaşlarımdan ayrıldım* (E 13, 4)

qaŋ + **Ø:** *baba(dan)*

altı yaşımta **qaŋ** adırdım bilinmedim**.** *Altı yaşımda baba(dan) ayırdım (ayrıldım), bilinmedim* (E 32, 16)

teŋri elim +**Ø:** *ilahî elimden*

teŋri elim Ulun şada erimke adırıldım: *İlahî elimden: Ulung Şaddan, adamlarımdan ayrıldım.* (H. N. O-E.T.Y. s. 543)

elig keşig +**Ø +Ø:** *altun okluğumdan*

elig keşig adırıldım: *Altun okluğumdan ayrıldım*.

2. /+A /

ezençüm + **e:** *adetlerimden*
közünçüm + **e:** *görünüşümden*

ezençüme közünçüme adırılma. *Adetlerimden, görünüşümden ayrılma* (E 28, 3)

egeçim + **e:** *ablamdan*

er erdemim adaqı **egeçime** ana egmeç eget ayrıltım. *Yiğitliğim için babacığımdan, ablamdan, annemden, eşimden, cariyelerimden ayrıldım* (E 41, 6)

tüŋürüm + **e:** *dünürümden*

yatda **tüŋürüme** adırıldım**.** *Yabancı yerde dünürümden ayrıldım* (E 11, 7)

kişim + **e:** *hanımlarından*

quyda **kişime** yıta adırılu bardımız**.** *Maalesef ben, odalarında bulunan hanımlarından ayrıldım* (E 18_3)

ikizim + **e**: *ikizimden*

erinçim **ikizime**. *İkizimden ayrıldım* (E 29, 4)

erkim + **e:** *beyliğimden*

beg **erkime** sizime adırıldım. . *Beyliğimden (hakimiyetimden), sizlerden ayrıldım* (E 5, 3)

sizim + **e:** *sizlerden*

er erdemim qalar eşim biŋ erim **sizime** basıq tayım **sizime.** *Er erdemim, (bu dünyada) kalar dostlarım, bin erim (kahramanım) sizlerden, hizmetkarlarım, sizlerden* (E 41, 1)

üç ecim + **e:** *üç büyük kardeşimden*

üç **ecime** adırındım**.** *Üç büyük kardeşimden ayrıldım* (E 32_{13})

oγlanım + **a:** *oğlanımdan*

qızım + **a:** *kızımdan*

quyda qunçuyım eki **oγlanıma** sizime yaŋus **qızıma.** *Evdeki hanımım, iki oğlanımdan, sizderden, yalnız kızımdan (ayrıldım*) (E 16, 1)

şad + **a**: *Şaddan*

teŋri elim Ulun şada erimke adırıldım: *İlahî elimden: Ulung Şaddan, adamlarımdan ayrıldım.* (H.N.O-E.T.Y.s.543)

adaşım + **a:** *arkadaşlarımdan*

eşim + **e:** *eşlerimden*

anta alıγ **adaşıma** anta **sizime** edgü **eşime** adırıldım**.** *Orada kazanmış mal(ımdan), arkadaşlarımdan, orada iyi eşlerimden ayrıldım(* E 11, 8)

yerim + **e:** *yerimden*
subım + **a:** *suyumdan*
yerime yıta **subıma** adırıldım. *Yerimden, ne yazık, suyumdan ayrıldım* (E 11, 4)

yotuzum + **a:** *hanımımdan*

yotuzuma adırıltım**.** *Hanımımdan ayrıldım* (E 43_1)

adaşım + **a:** *mal*(*ımdan*)
eşim + **e:** *eşlerimden*

anta alıγ **adaşıma** anta **sizime** edgü **eşime** adırıldım**.** *Orada kazanmış mal(ımdan), arkadaşlarımdan, orada iyi eşlerimden ayrıldım* (E 11, 8)

apam + **a:** *ablamdan*

quydaqı qunçuyumγa adırıldım **apama.** *Evdeki eşimden ayrıldım, ablamdan* (E 6, 4)

bodunım + **a:** *halkımdan*

qadaşım-a keşim-e adaqlıγ atım-a yıta qara **bodunıma** adırıltım yıta men. *Ey kardeşim, ey sadağım, ey [yürük] atım, acı çekerek, halkımdan ayrıldım acı çekerek* (E 10_{12});

qunçuyım+ **a:** *hanımım*(*dan*)

qunçuyıma buŋ a adırıltım, sizime kün ay azıdıma: *Hanımım(dan) ne acı ayrıldım, sizlerden güneş ay(ı) hissetmez oldum.* (H.N.O-E.T.Y.s. 481.)

3. / +tA/, /+dA/

yirin + **te:** *yerinden*
qan + **ta:** *handan*

uyγur **yirinte** yaγlaqar **qanta** keltim. *Uygur yerinden, Yaglakar handan geldim* (E 47, 1)

bodunım + **da:** *kavmından*

Öz Yiğen alp Turan altı Oguz **bodunımda** üç yegirmi yaşımda adırıltım**:** *Öz Yiğen Alp Turan Altı Oguz kavmından on üç (yaşımda) ayrıldım* (H.N.O-E.T.Y. s.471.)

el + **de:** *halkından*

beş yegirmi yaşımda tabγaç qanγa bardım er erdemim üçün alpun altun kümüşig egritebe **elde** kişi qazγandım: *On beş yaşımda Çin hanına (savaşa) gittim. Er erdemimden dolayı çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü deve, (Çin) halkından köle kazandım (elde ettim*)(E 11, 3)

4. /+**qa** /, /+ **kA/, /+ γa /**

yaγı + **qa:** *düşmandan*

elim ökünçünje qalın **yaγıqa** qaymatın. . . adırıldım**.** *Halkımın acısına, kalabalık düşmandan geri dönmeden ...ayrıldım* (E 28_8)

qunçuyum + **γa:** *eşimden*

quydaqı **qunçuyumγa** adırıldım apama**.** *Evdeki eşimden ayrıldım, ablamdan* (E 6, 4)

tacam + **qa:** *Taçam'dan*

tacamqa adırındım**.** *Taçam'dan ayrıldım*.(E 32_{14})

aγım + **γa**: *mücevherlerimden*

sekiz yetmiş yaşım öltim. Sizime **aγımγa** (adırıldım**)** *Altmış sekiz yaşımda öldüm. Sizlerden ve mücevherlerimden (ayrıldım)* (E 41_9)

uyam + **γa:** *yuvalaş kardeşimden*

budun ara bolmışın üçün elig **uyamγa** adırıltım *Halk arasında olduğum için elli yuvalaş kardeşimden ayrıldım* (E 15, 3)

oγlum + **qa:** *oğlumdan*

quyda qunçuyumγa özde **oγlumqa** adırıldım**.** *Evdeki eşimden, vadideki oğlumdan ayrıldım.* (H.N.O-E.T.Y. s.473)

elim + **ke:** *devletimden*

teŋri **elimke** qızγaqım oγlım öz oγlım altı biŋ yontım. *Kutsal devletimden, kızlarım, oğullarım, kendi oğullarım, altı bin atım* (E 3, 5)

erim + **ke:** *adamlarımdan*

teŋri elim Ulun şada erimke adırıldım: *İlahî elimden: Ulung Şaddan, adamlarımdan ayrıldım.* (H. N.O-E.T.Y. s. 543)

begim + **ke:** *beylerimden*

uyar **begimke** adıriltım**.** *Ben kendi müktedir beylerimden ayrıldım*(E 17, 3)

yurçım + **ke:** *kayın biraderlerimden*

qadaşım + **ka:** *arkadaşlarımdan*

yurçımke uyar begimke adıriltım, uyar **qadaşımka** adıriltım: *kayın biraderlerimden, müktedir beylerimden ayrıldım, ünlü arkadaşlarımdan ayrıldım* (H.N.O-E.T.Y.s.529)

begim + **ke:** *beylerimden*

uyar **begimke** adıriltım**.** *Ben kendi müktedir beylerimden ayrıldım*. (E 17, 3)

2. 1. 8. Yönelme hâli

Bir işin, hareketin yöneldiği noktayı, istikameti bildiren bu hâli ifade etmek için Yenisey yazıtlarında genel olarak **/+Ø/, /+A/,** /+**kA**/, /+**ge**/, **/+tA/,** /+**ıg**/ ekleriyle görünür. Yönelme hâli genelde yer bildiren isimlere gelir.[34]

1. /+Ø/

ögem **+Ø :** *bilge ögeme*

qadaşım + **Ø :** *arkadaşlarıma*

[34] A. V. GABAIN(2000) **Eski Türkçenin Grameri**,(Çev: Mehmed AKALIN) Ankara, s. 63

qanım elimke tapdım bilge **ögem tapdım qadaşım tapdım** erdemim. *Hanım, devletime hizmet ettim, bilge ögeme hizmet ettim, arkadaşlarıma hizmet ettim, erdemim* (E 13, 2)

sizim + **Ø:** *sizlere*

quyda qunçuyuma **sizim** oγlumqa bökmedim**.** *Evdeki hanımıma, sizlere, oğullarıma doymadım* (E 14_5)

barımım +**Ø:** *servetime*

sanγyr çad bitidim biŋ sekiz adaqlıγ **barımım** baγışıma bökmedim**. (***Bu yazıtı ben) Sangur Şad yazdım. Binlerce sekiz ayaklı servetime, evlerime doymadım* (E 42, 4)

2. /+A/, /+a/

sizim + **e** : *size*

sizime yoluqayın**.** Sizinle karşılaşayım (E 10_{11})

qanım tülberi qara bodun külüg qadaşım **sizime** el eşim er üküş er oγlan er küdegülerim qız kelinlerim bökmedim. *Hanım tülberi, avam halkım, ünlü arkadaşlarım, sizlere, çok er oğullarım, er üveylerim, kız-gelinlerim doymadım* (E 3, 6)

eçim + **e:** *ağabeyime*

er erdemi üçün **eçime** yıta yoqladı qulı aş tutsar küç üç **eçime**.

Er erdemi için ağabeyimi, ne acı, yokladı. Kulları üç güçlü ağabeyime yemek yapsa (E 32, 1)

tegim + **e:** *soyuma*

erdemligim + **e:** *kahramanlığıma*

yerdeki bars **tegime erdemligime** bökme(dim): *Yer yüzündeki Kaplan soyuma, kahramanlığıma doyma(dım)* (E 28, 1)

eŋindim + **e:** *ebedi yer(e)*

kim ögüz beŋ ü yer **eŋ indime** bökmedim. *Kem nehri, ebedi yer(e) doymadım*

işiŋ + **e**: *işine*

tutuq **işiŋe**. *Tutuk işine* (E 48, 8)

marım + **a:** *üstadıma*

marıma yüz er turuγ b(ir)tim. *Üstadıma yüz er (ve) yayla v(er)dim*(E 47, 7)

yaşım + **a :** *yaşıma*

yetmiş **yaşıma** öntüm**.** *Yetmiş yaşıma eriştim* (E 42_3)

bayışım + **a:** *evlerime*

sanγyr çad bitidim biŋ sekiz adaqlıγ barımım **bayışıma** bökmedim**.** *(Bu yazıtı ben) Sangur Şad yazdım. Binlerce sekiz ayaklı servetime, evlerime doymadım* (E 42, 4)

qanım + **a:** *hanıma*

yaγız yerde elim qanıma **sizime** [b]ökmedim**.** *Yağız yerde(ki) halkım, hanıma, sizlere doymadım* (E 149, 4)

qunçuyum + **a:** *hanımıma*

quyda **qunçuyuma** sizim oγlumqa bökmedim**.** *Evdeki hanımıma, sizlere, oğullarıma doymadım* (E 14_5)

3. / + **kA** /

iniŋiz + **ke :** *kardeşlerinize*

içiŋiz + **ke :** *ağabeylerinize*

iniŋizke içiŋizke ingen yüki iŋez tüşürtiŋiz. *(Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız* (E 28, 9)

elim + **ke :** *halkıma*

yegirmi yaşımda süledim **elimke** bökmedim. . . . *yirmi yaşımda ordu sevk ettim, halkıma doymadım* (E 96, 2)

biz + **ke:** *bize*

teŋrim öçük **bizke**. *Tanrım ocak bize* (E 36, 2)

beşil + **ke:** *Beşilk'e*

öz elin kete yürit[t]i elim yumuşıŋa yorıtıp **beşilke** tegdim erdemim üçün. *Kendi halkını sefere sevk etti. Halkının hizmetine ordu sevk edip Beşilk'e ulaştım, kahramanlığım sayesinde* (E 152, 1)

kün + **ke:** *güneşe*

elim + **ke:** *devletime*

teŋrideki **künke** yerdeki **elimke** bökmedim**.** *Gökteki güneşe, yerdeki devletime doymadım* (E 7_3)

ilim + **ke:** *halkıma*

külig çigşi uruŋu çigşi **ilimke. .** *(Ben) ünlü çigşi, asker çigşi(siyim) Halkıma.* (E 70, 1)

4. /+**gA** /

edgü + **ge:** *hayırlara*

edgüge bökmedim**.** *hayırlara doymadım* **(**E 15_2)

yaγı + **γa:** *düşmana*

yaγıγa tegmiş sü teŋi yeti biŋ oγlan erti. *Düşmana saldıran askerin yarısı yedi bin oğlan idi* (E 26, 8)

orız + **γa:** *bahta*

aŋız + **qa:** *tarlaya*

orızγa aŋızqa bökmedim**,** öldim. *Bahta, tarlaya doymadım, öldüm*(E 48, 6)

toγsuq + **(q)a:** *doğusuna*

batsıq + **(q)a:** *batısına*

küm soruγum kün **toγsuq(q)a batsıq(q)a** tegdi. *Ünüm, iktidarım gün doğusuna, batısına ulaştı (değdi)* (E 47, 4)

qan + **qa:** *hanına*

tüpüt **qanqa** yalabaç bardım. *Tibet hanına büyükelçi olarak gittim*(E 29_8)

oγlum + **qa:** *oğullarıma*

quyda qunçuyuma sizim **oγlumqa** bökmedim**.** *Evdeki hanımıma, sizlere, oğullarıma doymadım* (E 14_5)

qunçuyım + **qa:** *eşime*

beşgek yegüg beg oγlı ben öz ebçi **qunçuyımqa** bökmΣdim. . *Beşgek Yegüg Beğin oğluyum. Kendi eşime doymadım* (E 100, 1)

qan + **γa:** *hanına*

beş yegirmi yaşımda tabγaç **qanγa** bardım er erdemim üçün alpun altun kümüşig egritebe elde kişi qazγandım. *On beş yaşımda Çin hanına (savaşa) gittim. Er erdemimden dolayı çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü deve, (Çin) halkından köle kazandım (elde ettim)* (E 11, 3)

buluŋ + **qa:** *köşeye*

tört **buluŋqa** tökdi. *Dört köşeye döktü (yaydı)* (E 31, 3)

bodun + **qa:** *boya*

altı baγ **bodunqa** beg ertim**.** *Altı bağ boya bey idim* (E 1_2)

yuntım + **qa:** *atıma*

üç yüz budraq **yuntımqa** bökmedim**.** *Ben serbestçe gezen üç yüz atıma doyamadım* (E 55_1)

qadaşım + **ka:** *arkadaşıma*

qadaşımka bökmedim**:** *arkadaşıma doymadım* (H.N.O-E.T.Y. s.532)

5. /+tA/

bu+**n** + **ta:** *buraya*

altı bay bodunum küçlügin (ü)çün arqaq elim taşın **bunta** tekti**.** *Alta bağ halkım güçlü olduğu için, arkak halkım taşlarını buraya diktiler*(E 49, 4)

belim + **te:** *belime*

altun elig keşig **belimte** bantım. *Elli altın kemeri belime bağladım* (E 3, 3)

6. /+ °g/

qaraseŋir+**ig** yerle **:** *Ben Kara- Sengirt'e yerleştim*

qaraseŋirig yerledim. *Ben Kara- Sengir'e yerleştim* (E 24_5)

2. 1. 9. Yön Gösterme Hâli

Yön gösterme hâli (*Directiv***),** bir işin, hareketin yöneldiği noktayı, istikameti bildiren hâli ifade etmek için kullanılır. Yön ekleri fiilin cereyan ettiği yönü gösterir. Bu hâl ancak yönle ilgili yer ve zaman isimlerinde kullanılır. Bu hâl için Yenisey yazıtlarında **/+rA/** eki kullanılır.

/+rA/

taş + **ru:** *dışarıda*

er atım yoq üçün yeti aşnuqı işim **taşru** etilti. *Er adım olmadığı için ilk yedi işim dışarıya (yad illerde) yapıldı* (E 41, 2)

iç + **re** +ki: *içdeki (içeriye)*

Küç Kıyagan **içreki:** *İçdeki Küç Kıyagan* (H.N.O-E. T.Y.s. 459)

2. 1. 10. Birliktelik - Beraberlik Hâli

Birliktelik-Beraberlik hâli, eylemin başkalarıyla birlikte gerçekleştirildiğini bildirir. Bu hâli ifade etmek için **/birle**/, /**birke**/ edatından istifade edilmiştir. Birliktelik–Beraberlik hâli, yazıtlarda işlek bir kullanıma sahiptir.

/birke/

birke: *birlikte*

töp töpede **birke** tükendim. *Tam tepede birlikte tükendim (öldüm)*(E 149, 6)

birle : *birlikte*

iki **oγlın birle** ölti. . *İki oğluyla birlikte öldü* (E 31, 5)

2. 1. 11. Hedef Hâli

İsmin bu hâli, işin, hareketin amacın bildirir. Yenisey yazıtlarında hedef hâlini ifade etmek için /**+Ø/**, /+ **A**/, /+ **kA** /, /+ **qa** / ekleri kullanılmıştır.

1. /**+Ø/**

çab şatun tarqan **+Ø***: Çab Şatun Tarkan*

çab şatun tarqan beŋüsi bertim**.** *Çab Şatun Tarkan adına ölümsüz anıt diktim* (E 30_3).

2. /+**A**/

yumuşıŋ **+ a** yorıt**-** *: hizmetine ordu sevk ed-*

öz elin kete yürit[t]i **elim yumuşıŋa yorıtıp** beşilke tegdim erdemim üçün. *Kendi halkını sefere sevk etti. Halkının hizmetine ordu sevk edip Beşilk'e ulaştım, kahramanlığım sayesinde* (E 152, 1)

elim yumuşıŋ **+ a:** *halkının hizmetine*

öz elin kete yürit[t]i **elim yumuşıŋa** yorıtıp beşilke tegdim erdemim üçün. *Kendi halkını sefere sevk etti. Halkının hizmetine ordu sevk edip Beşilk'e ulaştım, kahramanlığım sayesinde* (E 152, 1)

sizim **+ e:** *sizinle*

sizime yoluqayın**.** *Sizinle karşılaşayım* (E 10_{11})

çerigiŋ **+ e:** *askerine*

el çerigiŋe egdim eşim. *Devlet askerine eğittim eşlerim(i)* (E 41, 8)

eçim + **e:** *ağabeyime*

er erdemi üçün **eçime** yıta yoqladı qulı aş tutsar küç üç eçime.*Er erdemi için ağabeyimi, ne acı, yokladı. Kulları üç güçlü ağabeyime yemek yapsa* (E32,1)

ili+n **+ e:** *eline*

il çur **iline** qazγandım ben. . . . :*Ben İl Çur eline kazandım***.** (H.N.O-E.T.Y.s.554)

3. /+ **qa/, /+kA/**

qan **+ qa:** *hana*

oγlanım erde marımınça bol **qanqa** tap qatıγlan**.** *Oğullarım cesaretin üstadımki gibi olsun, hana hizmet et, yiğit ol* (E 47, 9)

aγış **+ γa:** *tırmanmağa*

aγışγa tonım. (*Dağa) tırmanmağa donum* (E 41,11)

elim **+ ke** tusum**:** *devletime çıkarım*

teŋri **elimke tusum** toquz er ölürtim. *Kutsal devletime çıkarım dokuz (düşman) erini öldürdüm*

Bazen yönelme hâli olabilen cümleler hedef hâli olarak da karşımıza çıkıyor.

2. 1.12. Sebep Hâli

İsmin bu hâli, eylemin gerçekleştirilme sebebini, yapılışını, oluşunun sebebini bildirir. Yenisey yazıtlarında sebep hâlini ifade etmek için **/+Ø/,** görev elemanı ve /**+üçün/** edatı kullanılmıştır.

/+Ø/

elim **+Ø:** *devlet(ime)*

elim eçeŋdim. *Devlet(ime) üzüldüm*(E 2, 2)

/ **üçün/**

malı **üçün:** *serveti için*

qop malı üçün bir erig oq birle**.** *Hep serveti için bir eri okla (öldürdüm)*

(E 43, 4)

qaŋım **üçün:** *babam için*

qaŋım üçün bilge Çikşin qanına taptım**:** *Hanım (babam) için Bilge Çikşin kanına taptım*(H.N.O-E.T.Y.s. 526)

iliniz **üçün:** *halkınız için*

. . . iliniz üçün qazγanu öz quy yıta siz: *halkınız için kazanarak: öz, kuy nafile, siz.* (H.N.O- E.T.Y. s. 543)

küçlügin **(ü)çün:** *güçlü olduğu için*

altı baγ bodunum **küçlügin (ü)çün** arqaq elim taşın bunta tekti**.** *Alta bağ halkım güçlü olduğu için, arkak halkım taşlarını buraya diktiler*(E 49, 4)

budun ara bolmışın **üçün***: halk arasında olduğum için*

budun ara bolmışın üçün elig uyamγa adırıltım. *Halk arasında olduğum için elli yuvalaş kardeşimden ayrıldım* (E 15, 3)

erdemi **üçün:** *erdemim için*

ögün at otaγ er **erdemi üçün. . .** elime tapdım. *Er erdemim için devletime sürü sürü at, yaylalar buldum* (E 46, 2)

qolmıs **üçün:** *ıstediği için*

qolmıs üçün bir erig. *İstediği için bir eri* (E 43, 4)

uyarın **üçün:** *ünlü olduğu için*

öküzin tekdük **üçün:** *savaştığım için*

yüz er kadaşım **uyarın** üçün yüz eren (e)lig **öküzin tekdük üçün** adırıltım**.** *Yüz er arkadışım ünlü olduğu için, yüz erle elli defa savaştığım için ayrıldım(öldüm*) (E 10, 2)

erdem **üçün:** *kahraman olduğum için*

erdem üçün men yerledim. *Bu[yerde] kahraman olduğum için yerleştim* (E 28_7)

qolmıs **üçün:** i*stediği için*

qolmıs **üçün** bir erig. *İstediği için bir eri* (E 43, 4)

bolmışın **üçün:** *olduğum için*

budun ara bolmışın üçün elig uyamγa adırıltım *Halk arasında olduğum için elli yuvalaş kardeşimden ayrıldım* (E 15, 3)

tutuq erdem **üçün:** *Tutuk er olduğumdan*

kökmüş tutuq erdem **üçün** serdim (*Ben) Kökmüş Tutuk er olduğumdan direndim* (E 50, 2)

alıçıŋız bar **üçün***: mutluluğunuz var için*

alıçıŋız bar **üçün** (?) tike berdimiz**.** *Mutluluğunuz var için (anıtınızı) diktik*(E 48_1)

er atım yoq **üçün:** *er adım olmadığı için*

er atım yoq üçün yeti aşnuqı işim taşru etilti. *Er adım olmadığı için ilk yedi işim dışarıda (yad illerde) yapıldı* (E 41, 2)

toquz oγlı bar **üçün:** *dokuz oğlu olduğu için*

on ninesi toquz oγlı bar **üçün**. . . *On annesi, dokuz oğlu olduğu için*(E 30, 2)

erdem **üçün:** *erdemim için*

erdem üçün men yerledim. *Erdemim için (burasını) ben yerledim (oturdum)* (E 28, 7)

uyar qadınım **üçün:** *soylu kaynatam sayesinde*

uyar qadınım **üçün** ükdim. *Soylu kaynatam sayesinde topladım (zenginleştim)* (E 17_2)

yüz er kadaşım uyarın **üçün:** *yüz er arkadışım ünlü olduğu için*

tekdük **üçün:** *savaştığım için*

yüz er kadaşım uyarın üçün yüz eren (e)lig öküzin **tekdük üçün** adırıltım**.** *Yüz er arkadışım ünlü olduğu için, yüz erle elli defa savaştığım için ayrıldım(öldüm)* (E 10, 2)

erdemin **üçün***: erdemi için*

erdemin üçün yoqaldı. *Erdemi için yok oldu (öldü)(* E 32, 3)

sekiz adaqlıγ barımıγ **üçün:** *Sekiz ayaklı varlığım için*

sekiz adaqlıγ barımıγ üçün yılqı tüketi bardım**.** *Sekiz ayaklı varlığım için yılkıyla istediğim kadar gittim (gezdim)* (E 11, 3)

tört oγlum bar **üçün:** *dört oğlum olduğu için*

tört oγlum bar **üçün** beŋkümin tikti**.** *Dört oğlum olduğu için ebedi taşımı diktiler* (E 20, 1)

üçün. . . : *üçün. . .*

üçün. . . aγı uyar eşim sizime adırıltım**.** *Üçün. . . hazine, ünlü arkadaşlarım, sizlerden, ayrıldım*. (E 42, 4)

er erdemi **üçün***: er erdemi için*

er erdemi üçün eçime yoqladı**.** *Er erdemi için ağabeyimi yokladılar* (E 32, 1)

er erdemim **üçün:** *er erdemimden dolayı*

beş yegirmi yaşımda tabγaç qanγa bardım er **erdemim üçün** alpun Altun kümüşig egritebe elde kişi qazγandım. *On beş yaşımda Çin hanına (savaşa) gittim. Er erdemimden dolayı çok altın-gümüş, eğri hörgüçlü deve, (Çin) halkından köle kazandım (elde ettim)* (E 11, 3)

erdemi bar **üçün:** *erdemi olduğu için*

erde artuq **erdemi bar üçün** beŋ kü tike bertim**.** *(Başka) erlerden artık erdemi olduğu için ebedi anıtını diktim* (E 48, 15)

küçligin **üçün:** *güçlü olduğu*

altı bay bodunım **küçligin üçün** arqış el[t]dim**.** *Altı bağ halkım güçlü olduğu için (uzak yerlere) kervan gönderdim* (E 49, 4)

2. 1. 13. Vasıta hâli

Vasıta hâli, üzerine geldiği isim veya isim soylu kelime yada kelime grubuyla bir eylemin, hareketin soyut ya da somut herhangi bir kavram vasıtasıyla gerçekleştirildiğini bildirir.[35] Yenisey yazıtlarında vasıta hâli /**birle**/ edatıyla ifade edilmiştir.

/+ **birle** /

oq **birle:** *okla*

qop malı üçün bir erig **oq birle.** *Çok serveti için bir eri okla (öldürdüm)* (E 43, 4)

2. 1. 14. Nasıllık hâli

Nasıllık hâli, bir eylemin, hareketin nasıl, ne şekilde yapıldığını bildirir. Nasıllık hâli Yenisey yazıtlarında genelde /+**s°z**/, görev elemanı kullanılmıştır.

/+**s°z**/

san + **sız:** *sayısız*

ayılım on yılqım **sansız** erti**.** *Ağılım on, atım sayısız idi* (E 47_{56})

qalıŋ + **sız:** *kalınsız*

ebledim oγlumın qızımın **qalıŋsız** birtim. *Evlendirdim oğlumu, kızımı kalınsız verdim* (E 47, 6)

qaŋ + **sız:** *babasız*

ög + **süz:** *annesiz*

beş yaşımta **qaŋsız** qalıp toquz yegirmi yaşımγa **ögsüz** boltum qatıγlanıp qatıγlanıp otuz yaşımγa öge boltum. *Beş yaşımda babasız kalıp, on dokuz yaşımda annesiz oldum, sebat gösterip otuz yaşımda öge oldum* (E 45, 2)

[35]K. KONKOBAYEV (2001) *Bayırkı Türk Cazuusu*, Manas Üniversitesi, Bishkek, s. 183

buŋu + **suz:** *kedersiz*

buŋusuz ulγatım buŋ bu ermiş. *Kedersiz büyüdüm, keder bu imiş (*E 7, 2)

2. 1. 15. Nicelik Hâli

Nicelik hâli, bir işin sayısını, azalıp çoğalabilen veya ölçülebilen durumunu, miktarını bildirir. Bu hâlin bazen kesin, bazen de yaklaşık bir değeri ifade ettiği görülür. Yenisey yazıtlarında bu hâl **/+ Ø /**eki ve **/qata/** kelimesi ile ifade edilmiştir.

a) Kesin değer hâli

/+ Ø /

ilimde tört **+Ø:** *devletimde dört (defa)*

ilimde tört tegzindim. *Devletimde dört (defa) dolandım* (E 29, 5)

(e)lig **+Ø:** *elli defa*

yüz er kadaşım uyarın üçün yüz eren **(e)lig** öküzin tekdük üçün adırıltım.*Yüz er arkadışım ünlü olduğu için, yüz erle elli defa değdiğim (savaştığım) için ayrıldım* (E 10, 2)

/ qata /

beş **qata:** *beş kere*

elimde beş **qata** tegzintim**.** *Devletimde beş kere dolandım* (E 53_3)

üç **qata***: üç defa*

üç **qata** tagzinti. *Ülkeyi üç defa dolandı* (E 31, 4)

2. Yaklaşık hâli

Yaklaşık bir değer ifade etmekle birlikte belirsizlik anlamını da taşıyan bu hâli ifade etmek için genelde /**+çA**/ ekinden oluşmuştur.

/**+çA**/

an + ça: *bu kadar*

yaγim **ança ermiş.** *Düşmanlarım bu kadar çok imiş* (E 25_7)

2. 1. 16. Benzetme Hâli

Bu hâl, üzerine geldiği isim yada isim soylu kelime veya kelime grubu ile bir şeyin niteliğini anlatmak için eylemi benzerlik bakımından belirler. Yenisey yazıtlarında /**teg** / edatı ve **/+Ø /** ve **/+çA/** ekleriyle gösterilmiştir.

/ teg /

azıγlıγ toŋuz teg: *azı dişli domuz gibi*

[küç] uyγur qan yerin alduqda **azıγlıγ toŋuz teg** tirig beg sizime (adırıldımız) *Güçlü Uygur hanının yerini zapt ettikde azı dişli domuz gibi Tirig Beg sizden (ayrıldık)* (E 98, 3**)**

saçın **teg:** *saçı gibi*

baqırı buŋsız erti qara **saçın teg.** *Parası çok idi kara saçı gibi* (E 26, 7)

/+çA/

alp quşça**:** *güçlü kartal kuş gibi*

alp quşça çablı tüşürmiş ertiŋiz. *Güçlü kartal kuş gibi düşürmüş idiniz* (E 48, 6)

marımın**ça:** *üstadımki gibi*

oγlanım erde **marımınça** bol qanqa tap qatıγlan*. Oğullarım cesaretin üstadımki gibi olsun, hana hizmet et, yiğit ol* (E 47, 9)

/+Ø /

isrik **+ Ø** yörümedi*: sarhoş (gibi dalgın) gezmedi*

erdemlig bolsar bodun **isrik yörümedi**. *Halkım erdemli olduğundan sarhoş(gibi dalgın) gezmedi* (E 29, 3)

2.1.17. Sınırlandırma Hâli

Sınırlandırma hâli bir işin, hareketin, konunun başlangıç veya bitiş sınırını belirtir.

/ança /

ança üküş**:** *o kadar çok*

ança üküş alpaγu**.** *O kadar çok alp* (E 39_6)

ança ermiş**:** *bu kadar çok imiş*

yaγim ança ermiş. *Düşmanlarım bu kadar çok imiş* (E 25_7)

ançaγ : *hemen*

ançaγ esitip bay apam el yarayu el **ançaγ üküş alpaγu**. . . *Hemen işitip Bay Apam halkı düzenleyerek o kadar çok alpagu* (E 39, 6)

/bir tegme/

bir tegme: *sadece*

çeligde **bir tegme** sekiz er erdim[iz]. *Savaşta sadece sekiz kahraman idik* (E 10_8**)**

/+Ø /

tüketi + **Ø** bardım**:** *istediğim kadar gittim*

sekiz adaqlıγ barımıγ üçün yılqı **tüketi bardım** *Sekiz ayaklı varlığım için yılkıyla istediğim kadar gittim (gezdim)* (E 11, 3)

2. 1. 18. Karşılıklılık hâli

Karşılılık hâli, üzerine geldiği isim ya da isim soylu kelime veya kelime grubunun üzerine gelerek eylemi karşıtlık acısından belirli yapar. Karşılılık hâli Yenisey yazıtlarında **/+Ø/** görev elemanlarıyla karşılanmıştır.

Yenisey yazıtlarında karşılıklılık hâlinin üslup gereği bazan kullanılmadığı ve bu durumda karşılıklılık hâlinin ifade ettiği anlamı fiili üstlendiği görülür.[36]

/+Ø/

taş yaγıγ + **Ø** yaγıladım**:** *dış düşmanlarla savaştım*

[36] ALYILMAZ, Cengiz (1994) **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk ÜnıversitesiKâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, s. 71

qırq yıl el tut[t]um bodun başladım taş **yaγıγ** yaγıladım el[t]dim. *(Ben) devleti tuttum, halkı yönettim, dış düşmanlarla savaştım, (uzak yerlere ordu) sevk ettim* (E 45_4)

2.1.19. Karşılaştırma hâli

Karşılaştırma hâli, ismi bir başka isimle karşılaştırarak yazıtlarda /**artuq**/, /+**dA**/ görev elemanlarıyla ifade edilmiştir.

/ **artuq** /

erde **artuq:** *(Başka) erlerden başka*

erde **artuq** erdemi bar üçün beŋ kü tike bertim**.** *(Başka) erlerden başka erdemi olduğu için ebedi anıtını diktim* (E 48, 15)

/+**dA/**

kişi **+ de:** *kişilerinkinden (daha)*

kişide yig tiker biz. (*Biz anıtını başka) kişilerdikinden (daha) iyi dikeriz* (E 48, 9)

III. BÖLÜM

Yenisey Yazıtlarında Hâl Eklerinin Cümledeki Görevleri

3. 1. Kelime Grupları

Kelime grupları bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur. [37] Bir de bir yargı taşımayan, özne ve yüklemi birbirine bağlamayan ve bir birini belirten kelimeler kelime grubudur.[38] Kelime grupları birbiriyle ilişki içinde olarak kavramları ve görüntüleri anlatır, onlara isim verir.[39] Tezimizde kelime gruplarından isim tamlamasına yer verilmiştir. Çünkü kelime grupları diğer kelime ve kelime gruplarıyla ilişkili grubun sonunda çekim ekleriyle bağlanır.

İsim Tamlaması

İsim Tamlaması bir isim unsurunun iyelik sistemi içinde bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur.[40]

Belirli İsim Tamlaması: Yenisey yazıtlarında kullanılan belirli isim tamlamasını yapıları bakımından Yard. Doç Cengiz ALYILMAZ'ın *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* doktora tezini esas alarak aşağıdaki şekilde araştırabiliriz: Belirli isim tamlamasında birinci unsur, ikinci unsura ilgi hâli ile bağlanır. Tamlamanın ikinci unsur daima iyelik eki taşır. Yenisey yazıtlarında da bu şekilde belirten isme belirten eki olarak **/+in /** ve **/+G/** ekleri kullanılır.

1. (Sıfatlarıyla birlikte) belirten isim + belirten eki + (sıfatlarıyla birlikte)belirtilen isim+ belirtilen eki + iyelik eki

özin̨+**in** eçin̨+**i+z**: *kendi ağabeyleriniz*

altmış er adaşın̨ız ilig er edgü eşin̨iz özin̨in eçin̨iz. *Altmış er dostunuz, elli er iyi eşiniz, kendi ağabeyleriniz* (E 26, 10).

---

[37] Doç. Dr. KARAHAN, Leyla (1997) **Türkçe'de söz dizimi.** Ankara. s. 11
[38] DMİTRİEV, N. K. (1995) *Detali prostogo predlojenii 'İssledovaniye po sravnitelnoy Grammatike Tyurkskıh Yazıkov'III* **Sintaksis**: Moskova s. 42
[39] CAPAROV, A. (1979) **Kırgız Tilinin Sintaksisi** Frunze, s. 56.

elim+**in** beŋgü+**si:** *devletimin ebedi taşı*

ol qanım elimin beŋgüsi Qara Seŋir(te). *O hanım, devletimin ebedi taşı Kara Senir(de)* (E 10, 2).

Ama Yenisey yazıtlarından belirten hâli ekini almayan anlamca belirten hâli ekinin olduğu örneklere de rastlarız.

2. (Sıfatlarıyla birlikte) belirten isim + Ø+(sıfatlarıyla birlikte) belirtilen isim + belirtilen eki + iyelik eki:

er+ **Ø** yüz+**i:** *er(in) yüzü*

begler +**Ø** beŋz+**i:** *beglerin bakışı*

beglik+ **Ø** kaş +**ı:** *beyliğin kaşı*

yüz **er yüzi begler beŋzi beglik kaşı**. *Yüz er(in) yüzü, beglerin bakışı, beyliğin kaşı (?)*(E 26, 9).

kişi +**Ø** ara+**sı:** *kişi arası (insanların hepsi)*

kişi arası isid qara seŋir elçig. *Kişi arası (insanların hepsi) eşidin Kara Senir elçisini*(E 24, 4).

kadaş+ **Ø** elik+**i:** *dost geyiği*

iç yer eliki artzun atçıl apa tutuq yoq **kadaş eliki** sizim(e) ataγ öküz at yoq yıta. *İç yer geyiği çoğalsın. Nişancı tutuk yok artık. Dost geyiği, ün. Öküz, at yok artık, ne yazık!* (E 48, 4)

çab şatun tarqan+**Ø** beŋü+**si:** *tarkanın ebedi taşını*

çab şatun tarqan beŋüsi tike bertimiz. *Çab Şatun tarkanın ebedi taşını diktik.* (E 30, 3)

3. Ø+Ø+ (sıfatlarıyla birlikte) belirtilen isim+ belirtilen eki + iyelik eki

Ø+Ø+ baş açalar **+ ım :** *(benim) büyük ağabey(lerim*)

Ø+Ø+yaş aça+**Ø:** *(benim) küçük ağabey(lerim)*

---

[40] KARAHAN, L (1997) **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara, s. 15

baş açalarım yaş açа yel aqı sızıme abda. . . . *Büyük ağabeylerim, küçük yel akı sizlerden avda. . .* (E41, 7)

Ø+Ø+altı bayγ bodun+**ı+m***: (benim) altı bağ halkım*

altı bayγ bodunım küçligin üçün arqış el[t]dim**.** *Altı bağ halkım güçlü olduğu için (uzak yerlere) kervan gönderdim* (E 49, 4).

Ø+Ø+ er erdem+**i+m***: (benim) er erdemim*

er erdemim ebim aquz. *Er erdemim, evim, ne yazık!* (E 2, 3).

Yenisey yazıtlarında belirsiz isim tamlaması ifade edilirken iyelik ekleri eklenmemiş şekillerine de rastlarız.

Belirsiz İsim Tamlaması:

Belirsiz isim tamlamasında Belirten / İlgi hâlinin /+∅/ eki kullanılır.

el+ **Ø** ara+**Ø:** *halk arasında*

el ara toquz erig udış er oγlın ügürüp ödür altı erdem begime**.** *Halk arasında dokuz erin arkasından kahraman oğullarını toplayıp, sürü, altı cesur begime* (E 32, 10).

iç yer+**Ø** elik+**i***: iç bölgenin geyiği*

iç yer eliki artzun**.** *İç bölgenin geyiği artsın* (E 48_4).

iç sü+**Ø** baş+**Ø:** *iç kumandan(içki askerlerin yöneticisi).*

iç sü baş antlıγ ölti. *İç kumandan sadık öldü* (E 39, 2).

ingen +**Ø** yük+**i:** *dişi deve yükü*

iniŋizke içiŋizke **ingen yüki** iŋez tüşürtiŋiz. *(Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız* (E 28, 9).

el **+Ø** törü**+sü:** *devlet töresini*

qara bodunum qatıγlanıŋ **el törüsü** ıdmaŋ. *Avam halkım erkekleş, devlet töresini bırakma* (E 10, 7)

3. 2. Cümle

Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisidir.[41] Cümlenin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur.

Cümle ögeleri:

3. 2. 1. Özne

Cümlenin temel iki öğesinden biri olan özne, cümlede işi, hareketin yapanı, kılanı veya olanı bildirir. Yenisey yazıtlarında özne çok çeşitli şekillerden, cins adlarından, çoğunlukla özel adlardan, zamirlerden v. b. lardan oluşmuştur. Özne cümle içinde özne / yalın hâlindedir. Gümlenin çekimsiz bir unsurudur.[42] Yenisey yazıtlarındaki özneleri örneklerle aşağıdaki gibi verebiliriz:

buŋ : *keder*

buŋ baŋa bat ermiş. *Keder bana çabuk ulaşmış* (E 10, 11)

erklig : *Erklig*

tört iniligü ertim **bizni** erklig adırtı. *Dört kardeş idik, bizi Erklig (yer altı tanrısı) ayırdı* (E 28, 4)

Tutuq: *Tutuk beg*

tutuq beg arqı yeri. *Tutuk beg diğer yeri*(E 24, 6)

kümülüg: *Kümülüg*

az **kümülüg** üküş boltŸ. *Az (sayıdaki) Kümülüg çok oldu (çoğaldı)* Аз (E 45, 9)

3. 2. 2. Yüklem

[41] KARAHAN, L (1997) **Türkçede söz dizimi** Ankara, s. 44.
[42] ERGIN, Muharrem (1997) **Türk Dil Bilgisi**, Istanbul s. 399

Yüklem, cümlenin en esaslı unsuru, ana unsuru, temel unsuru, direğidir. Cümlede oluşu, hareketi, hükmü v. b bildirir.[43] Yüklem ismi ve ismin hâl eklerini alabilir ve edatlarla genişletilebilir. Birde kip eklerinden ve şahıs eklerinden oluşmaktadır.

adırıldım: *ayrıldım*

qırq yasımda **adırıldım.** *(Ben) kırk yaşımda ayrıldım (öldüm)*.(E 44_6)

bantım: *bağladım*

tun elig keşig belimte **bantım**. *Elli altın kemeri belime bağladım.* (E 3, 3)

eŋleyü yoγladı: *inleyerek yokladılar*

qadaşım eren **eŋleyü yoγladı.** *Akrabalarım, erler inleyerek yokladılar.*
(E 42, 3**)**

3. 2. 3. Nesne

Cümlede yüklemin bildirdiği, öznenin yaptıgı işten etkilenen unsur, nesnedir. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Geçişsiz fiillerde ise hareket öznenin üstündedir. Böyle fiiller nesne almaz. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Nesne unsuru daima nesne / yükleme hâlinde bulunur. Yenisey yazıtlarında nesne, belirli ve belirsiz nesne hâlinin ekleriyle (/+ **Ø** /, /+**°g** /, /+ **I** /, /+ **nI** /) yapıldığını görünür.

iŋez + **Ø** tüşür**-:** *keder bırak –*

iniŋizke içiŋizke ingen **yüki iŋez tüşürtiŋiz**. *(Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız*)(E 28, 9)

er+**ig** başla**-:** *eri başla-*

otuz **erig başlayu** tutuγqa bard[ım**].** *Otuz eri başlayarak esir elde etmeğe gittim* (E 32, 9)

[43] ALYILMAZ, Cengiz (1994) **Orhun yazıtlarının söz dizimi**, Erzurum s. 153

yük + **i:** *yükü*

iniŋizke içiŋizke ingen **yüki** iŋez tüşürtiŋiz. (*Vefat edip) kardeşlerinize, ağabeylerinize dişi deve yükü, keder bıraktınız* (E 28, 9)

ülka+ **ni:** *bölgeyi*

ülkani altı baγ kesdim**.** Bölgeyi altı bağa böldüm. (E 24_5)

3. 2. 4. Yer tamlayıcısı

Cümlede, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır. Yenisey yazıtlarında bu unsur yükleme Mekanda Bulunma hâlinde, Zamanda Bulunma hâlinde, Yönelme, Yön Gösterme, Ayrılma ve Hedef hâllerinin **/+Ø/, /+qa/, / + kA** /, **/+ A**/, **/+rA/, /+tA/, /+dA/** ekleriyle ve **/ara/, /üze/** edatlarıyla bağlanır.

sizim + **Ø:** *sizlerden*

quz **sizim** elgin qaγadşım **sizim**. *Seferleşim, akrabalarım sizlerden* (E 41, 3)

yerim + **e:** *yerimden*

subım + **a:** *suyumdan*

yerime yıta **subıma** adırıldım. *Yerimden, ne yazık, suyumdan ayrıldım* (E 11, 4)

elim + **ke:** *elimde*

Teŋri **elimke** qızgaqım oγlum**:** Semavî elimde evlatlık kızım (H.N.O-E.T. Y. s. 450)

tört buluŋ + **qa:** *dört köşeye*

tört **buluŋqa** tökdi. *Dört köşeye döktü (yaydı)* (E 31, 3)

taş + **ru:** *dışarıda*

er atım yoq üçün yeti aşnuqı işim **taşru** etilti. *Er adım olmadığı için ilk yedi işim dışarıda (yad illerde) yapıldı* (E 41, 2)

elim + **te:** *devletimde*

üçin **külüg tirig ben** teŋri elimte **yemlig ben.** *Ben Üçin Külüg Tirig kutsal devletimde yemliğim (besleyiciyim)* (E 3, 3)

yat + **da:** *yabancı yerde*

yatda tünürüme adırıldım**.** *Yabancı yerde dünürümden ayrıldım*(E 11, 7)

ölüg **ara :** *ölüler arasında*

il ögesi ınançu bilge irig ölüg **ara. . .** *Devlet Ögesi Inançu Bilge irin ölüler arasında* (E 26, 1)

üze teŋri**:** *Üstteki tanrı*

üze teŋri yarlıqadı. *Üstteki tanrı lufetti* (E 32, 5)

3. 2. 5. Zarf

Yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan unsuru, zarftır. Zarf cümlede fiilin şartlarını ve zamanını gösterir. Ama bununla birlikte fiilin anlamına göre zarflar için yazıtlarda Sebep, Vasıta, Nasıllık, Nicelik, Benzetme, Sınırlandırma, Yön Gösterme, Karşılıklılık ve Karşılaştırma hâl ekleri kullanıldığını görebiliriz. Aşağıda sadece edatlarla yapılmış zarflar için örnekler verilmiştir.

küçlügin **(ü)çün:** *güçlü olduğu için*

altı baγ bodunum **küçlügin (ü)çün** arqaq elim taşın bunta tekti**.** *Alta bağ halkım güçlü olduğu için, arkak halkım taşlarını buraya diktiler* (E 49, 4)

oq **birle:** *okla*

qop malı üçün bir erig **oq birle.** *Hep serveti için bir eri okla (öldürdüm)*(E 43, 4)

ebledim oγlumın qızımın **qalıŋsız** birtim. *Evlendirdim oğlumu, kızımı kalınsız verdim* (E 47, 6)

beş **qata:** *beş kere*

elimde beş **qata** tegzintim**.** *Devletimde beş kere dolandım* **(**E 53_3**)**

ança*: bu kadar*

yaγim **ança ermiş.** *Düşmanlarım bu kadar çok imiş* (E 25_7)

az kümülüg **üküş** boltŸ**.** *Az (sayıdaki) Kümülüg çok oldu (çoğaldı)*(E 45, 9)

alp quşça: *güçlü kartal kuş gibi*

alp quşça çablı tüşürmiş ertiŋiz. *Güçlü kartal kuş gibi düşürmüş idiniz* (E 48, 6)

ança üküş*: o kadar çok*

ança üküş alpaγu**.** *O kadar çok alp* (E 39_6)

tüketi bardım**:** *istediğim kadar gittim*

sekiz adaqlıγ barımıγ üçün yılqı **tüketi bardım** *Sekiz ayaklı varlığım için yılkıyla istediğim kadar gittim (gezdim)* (E 11, 3)

Sonuç

Yenisey yazıtlarının grameri genellikle Orhun yazıtlarının grameriyle birlikte ele alınmıştır. "Yenisey Yazıtlarının Hâl Ekleri" adlı çalışmamızda, Yenisey yazıtlarında geçen hâl eklerini daha çok "anlam ağırlıklı işlevsel bir bakış acısıyla / yöntemle " incelemeye çalıştık.

Bazı türkolog ve dil bilimcilerin hâllerin sayısını farklı göstermesinden dolayı Yenisey Yazıtlarında da farklı sayı ortaya çıkmaktadır. Bunun için yazıtlardaki hâlleri inceleyicilere göre uyarlayarak dört tablo şeklinde verdik. Fakat yazıtlardaki hâlleri örneklerle birlikte, daha ziyade, Yard. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın 'Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi' adlı çalışmasında gösterdiği şekilleri kullanarak araştırdık. Çalışmamızda hâl eklerinin kullanımını, kullanım oranlarını ve eklerin kullanılmasındaki değişim özelliklerini inceledik.

Yenisey Yazıtlarındaki hâl ekleri adlı çalışmamız esas itibarıyla "Giriş", tezimizin esas konusu olan "Yenisey Yazıtlarındaki Hâl Ekleri" ve "Yenisey Yazıtlarındaki Hâl Eklerinin Cümle ve Kelime Gruplarındaki Görevi" olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın "Giriş" bölümünde Yenisey yazıtları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Yenisey Yazıtlarının ses özellikleri üzerinde kısa bir bilgi verildikten sonra hemen şekil bilgisine geçilmiştir. Burada yapım ekleri detaylı bir şekilde araştırılmaya çalışılmıştır. Çekim ekleri olarak çokluk ekleri, iyelik ekleri ve soru ekleri ele alınmış ve bunların her birine örnekler verilmiştir.

Bu bölümde, yazıtlarda iyelik eklerinden daha çok birinci şahıs ekinin kullanılması tespit edilmiş, bu da yazıtları birinci şahıs tarafından ifade edilmesini ispatlamakta ve yazıtın özelliğini göstermektedir. Teklik ikinci şahıs iyelik eki yok denecek kadar az kullanılmıştır. Daha doğrusu araştırdığımız yazıtlarda görünmemektedir. İkinci şahıs çokluk iyelik ekinin kullanılması da yazıtların topluma seslenmesini işaret etmektedir.

İkinci bölümde, esas konumuz olan Yenisey yazıtlarındaki hâl ekleri anlam ağırlıklı işlevsel bir bakış acısıyla incelendi ve yazıtlarda 19 farklı hâl

ekinin kullanıldığı tespit edildi. Bunlar: *Seslenme hâli, Özne hâli, Belirten hâli, Belirtilen hâli, Nesne hâli(Belirtisiz nesne hâli, Belirtili nesne hâli),Bulunma hâli(Mekânda bulunma hâli, Zamanda bulunma hâli), Ayrılma hâli, Yönelme hâli, Yön Gösterme hâli, Birliktelik – beraberlik hâli, Hedef hâli, Sebep hâli, Vasıta hâli, Nasıllık hâli, Nicelik hâli, Benzetme hâli, Sınırlandırma hâli, Karşılıklılık hâli, Karşılaştırma* hâlleridir. İlk önce bu bölümde esas konumuz olan hâl eklerinin tasviri, özellikleri ve tanımlamaları verilmiştir. Sonra da her birinin üzerinde detaylı çalışma yapılmıştır ve her ek için örnekler verilmiştir.

Çalışmamızda yalın hâl, cümle içinde özne rolünü üstlendiği için daha çok *özne hâli* adıyla geçmektedir ve bu hâl eksizdir. Fakat örnekler verilirken bu hâlin eksizliğini göstermek için **/+Ø/** eksiz morfem işareti kullanılmıştır. Yenisey yazıtlarında *özne hâli* genelde kişi adlarından oluşan öznelerde, belirtili isim tamlamalarından oluşan öznelerde ve gizli öznelerde daha çok kullanıldığı görülmektedir. *İlgi hâli* de isim tamlamalarında belirten ile belirtilen arasındaki ilişkiyi sağladığı için *belirten hâli* ismiyle geçer ve **/+G/, /+In/** ekleriyle gösterilmektedir. Yenisey yazıtlarındaki *belirten hâlinin* kullanım oranına dikkat edersek bu hâl daha çok eksiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında *belirtilen hâli* ayrı araştırılmıştır. Berlirtilen hâl eki Türkçe'de ilgi hâlinin iyelik şekli olarak karşımıza çıkar. İlgi hâlinin başka hâllerden farklı tarafı da ismi isme bağlamasıdır. Bu bakımdan ilgi hâli eki gerçek bir hâl eki karakterinde olmayıp, iyelik eki tipinde bir ek durumda olduğu için onun iyelik şekli ayrıca bir hâl olarak verilmiştir. Bu tezde yazıtlardaki *nesne hâli belirli* ve *belirsiz nesne* hâli olarak iki hâl şeklinde incelenmiştir. Yenisey yazıtlarında ünsüz ile biten kelimelere gelen **/+°G/** ekinin daha çok düz ünlü şekilleri kullanıldığı görülmektedir. **/+°n/** eki de yazıtlarda iyelik eklerinden sonra gelmiştir. *Belirli nesne hâlinde* /+**I**/ ekinin düz şekli kullanılmıştır. /+**A**/ eki ise başka eklere göre az kullanılmıştır. Yazıtlarda *belirtisiz nesne hâli* yaygın kullanıldığı görülmektedir. *Bulunma hâlini* de anlamına göre *zamanda bulunma* ve *mekânda bulunma hâli* olarak iki kısımda ele aldık. Yenisey yazıtlarında *bulunma hâli* için kullanılan /+**tA**/ ve **/+dA/** eklerinin her hangi bir kurala bağlı olarak değiştiğini tesbit etmenin imkâni yoktur. Bunu örneklerden görebiliyoruz. Genelde *yönelme hâlinde* kullanılan **/+A/, /+γa/, /+qa/** ekleri *bulunma hâlinde* de kullanılmıştır ve

örneklerden Yenisey yazıtlarında *bulunma hâlinin* eksiz olarak da kullanıldığını görmekteyiz. *Mekânda bulunma hâli* için Yenisey yazıtları, anlamına göre incelendiğinde, yazıtı yazan kişinin yaşıyla ilgili cümleler kurduğu dikkati çeker. *Mekânda bulunma hâli* için yukarıdaki eklerden başka **/ara/, /üze/** edatları ve **/+rA/, /+re/** eklerinin kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Herhangi bir yerden ayrılmayı ya da çıkmayı, uzaklaşmayı bildiren hâl kategorisi olan *ayrılma hâli,* Yenisey yazıtlarında en çok kullanılan hâl ekidir. Çünkü yazıtlarda yazar hep yakınlarından, halkından, yurdundan, malından, karısından, çocuklarından, her şeyinden ayrıldığını ifade etmiştir. Bu durum, Yenisey yazıtlarının diğer Eski Türk yazıtlarından farklı olan yanlarını ve konu özelliklerini göstermektedir. *Ayrılma hâlinde* **/+tA/, /+dA/** eklerinden daha ziyade **/+A/** nın kullanıldığını görebiliriz. Bir de bu hâl için /+**qA** /, /+ **kA/, /+ γA /** ekleri de kullanılmıştır. Yazıtlarda *ayrılma hâlinin* eksiz şekli de çoktur. *Yönelme hâli* Yenisey yazıtlarında **/+Ø/,** /+ **kA** /, /+**gA**/, **/+tA/,** /+**ıg**/ ekleriyle görülür. Bu hâl için /+**kA**/, /+**gA**/ eklerinin ek başındaki /**g /** harfinin düştüğü /+**A**/ şekli de yaygın olarak kullanılmıştır. Yazıtlarda *bulunma hâlindeki* **/+tA/** eki *yönelme hâli* fonksiyonunda da karşımıza çıkar. Bu araştırmamızda *hedef hâli* olarak incelediğimiz hâl aslında *yönelme hâlinin* içindeki bir hâldir. Bu hâl cümlede bir işin, hareketin amacını bildirir ve bu bakımdan *hedef hâli* olarak ayrıca incelenmiştir. *Hedef hâli* için yönelme hâlinin **/+Ø/**, /+**A**/, /+ **kA**/, /+ **qA**/ ekleri ve / **üçün** / edatı kullanılmıştır. *Yön gösterme hâli* için yazıtlarda sadece **/+rA/** ekinin kullanıldığı görülmektedir. *Birliktelik-Beraberlik hâli*, eylemin başkalarıyla birlikte gerçekleştirildiğini bildirir. Bu hâli ifade etmek için **/birle**/, /**birke**/ edatından istifade edilmiştir. Yenisey yazıtlarında *birliktelik–beraberlik hâli, karşılıklılık hâli ve vasıta hâlleri de* bu edatı kullanmıştır. Fakat anlam bakımından biraz fark bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda yazıtlardaki hâl eklerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. Fakat aynı ek kullanılmasına rağmen onların farklı anlamda kullanıldığını esas alarak, bu hâlleri ayrı ayrı göstermekle, daha detaylı araştırmaya çalıştık.

Yazıtlarda ençok kullanılan, belirli bir eki göstermeyen işaretsiz (nonmarque (**Ø**)) işareti hemen hemen bütün hâl eklerini ifade etmede kullanılmıştır**.** Bu eki anlamına göre çıkarabiliriz ve bu ek işaretsiz olduğu için, bir bakışta Yenisey yazıtlarındaki hâl ekleri karışıklık içindeymiş gibi gözükebilir

ama bu işaretsiz ekin anlama göre çıkarılması, bu yazıtların hiç de öyle olmadığını göstermektedir. Eklerin ortak kullanımını şu şekilde izleyebiliriz.

/+qA/, **/+ kA**/ ekleri genelde *Mekânda Bulunma hâlinde, Zamanda Bulunma hâlinde, Yönelme, Ayrılma* ve *Hedef hâllerinde* kullanılmaktadır.

/+ A/ *Belirtisiz ve Belirtili Nesne hâlinde, Hedef, Bulunma, Ayrılma* ve *Yönelme* hâllerinde en çok kullanılan bir ektir**.**

/+ta/, /+da/ ekleri de *Bulunma*, *Ayrılma veYönelme* hâllerinde kullanılan ortak bir ektir.

/+ **üçün**/ edatı *Sebep* ve *Hedef* hâlinde ortak kullanılmıştır.

/+**in**/ eki de *Belirten hâli* ile *Belirtili Nesne* hâllerinde daha çok kullanılmıştır. **/+(s)I** / belirtilen hâlinde, **/+I/** ise belirtili nesne hâline kullanılmıştır.

/+°G/ eki *Yönelme hâlinde, Belirli nesne hâlinde, Belirten hâlinde* kullanılmıştır.

/+ça/ ekinin *Yönelme, Benzetme* ve *Sınırlandırma* hâllerinde ortak bir ek olduğunu görmekteyiz.

/+ **birle**/ edatı ise *Vasıta* ve *Karşılıklılık* hâllerinde bulunuyor.

/+**qata**/ edatı sadece *Nicellik hâlinde* ve **/+teg/** edatı da *Benzetme hâlinde* kullanılmıştır**.** Sıfat yapan **/+sız/** eki *Nasıllık* hâli olarak görünmektedir.

/+**artuq**/ edatı karşılaştırma hâlinde kullanılmıştır. Bu hâl bugünkü Yakut ve Altay dillerinde ayrı bir hâl olarak kullanılmaktadır. Kırgızca'da ise bu hâl sadece sıfatın derecesi olarak gösterilmektedir.

Yenisey yazıtlarındaki ayrı ayrı hâl olarak ele alınmış *Vasıta*, *Karşılaştırma, Nicelik, Benzetme, Sınırlandırma, Yaklaşık, Sebep ve Hedef hâllerinin* /+ **üçün**/, /+**qata**/, **/+ teg/** edatlarıyla birlikte olanları bugünkü Kırgız ve Türkiye Türkçe'sinde anlamlarına göre edat bölümünde yer almaktadır. Edatlar kelime veya kelime gruplarını, cümle ile cümleyi biribirine bağlayan, hâl ekleriyle aynı görevde ve onlarla ilişki içinde olan kelime türleridir. Bundan dolayı *Vasıta, Karşılaştırma, Nicelik, Benzetme, Sınırlandırma, Yönelme, Sebep ve Hedef hâlleri* edatla veya üzerine ek alarak ayrı ayrı hâl eki başlığı altında tezimizin esas konusu olarak ele alındı. Bu hâl eklerin anlam ağırlıklı detaylı araştırılmasını amaçlayan tezimiz, Yenisey yazıtlarını semantik yönden daha

derin anlaşılabilmesi için kolaylık sağlabilecek küçük bir kaynak olur ümidindeyiz.

Жыйынтык

Енисей жазууларынын грамматикасы көбүнчө Орхон жазууларынын грамматикасы менен бирге каралып келген. “Енисей жазууларындагы жөндөмөлөр” аттуу магистрдик диссертациябызда Енисей жазууларындагы жөндөмөлөрдүн маанисине карай колдонулушун изилдедик. Мында кайсы жөндөмө эң көп колдонулганы ачык көрсөтүлдү. Анткени Енисей жазууларындагы жөндөмөлөрдүн маанисине карай колдонулушу бул жазуулардын маанисин так түшүнүүгө жардам берет. Мисалы: Енисей жазууларында чыгыш жөндөмөсү башкаларына караганда көп колдонулган. Себеби Енисей жазуу эстеликтерин көбүндө, жазып жаткан адам жакындарынан, тууган-туушкандарынан, журтунан, малынан, байлыгынан, аялынан, бала- чакасынан айрылганын баяндаган.

Кээ бир түрколог жана тилчилер жөндөмөлөрдүн санын ар кандай көрсөткөндүктөн Енисей жазууларында да жөндөмөлөрдүн санын ар кандай көрсөтүүгө болот. Ошондуктан Енисей жазууларындагы жөндөмөлөр, ал түркологдордун берген санына жараша, төрт таблица түрүндө көрсөтүлдү. Бирок бул изилдөөдө негизинен Ж. Алйылмаздын “Орхон жазууларынын синтаксиси” аттуу изилдөөсүндө көрсөтүлгөн жөндөмөлөрдү маанисине жараша изилдөө методун колдонуп, Енисей жазууларындагы ар бир жөндөмөнү мисалдары менен сунуштадык.

“Енисей жазууларындагы жөндөмөлөр” деген магистрдик диссертация негизинен: 1. Киришүү 2. Енисей жазууларындагы жөндөмөлөр 3.Енисей жазууларындагы жөндөмөлөрдүн сүйлөм ичинде алган орду деген 3 бөлүмдөн турат.

Киришүү бөлүмүндө Енисей жазуулары жөнүндө жалпы маалымат берилген. Ошондой эле бул бөлүмдө Енисей жазууларынын фонетикалык өзгөчөлүктөрү боюнча кыскача маалымат берилгенден кийин морфология бөлүмү каралган. Мында сөз жасоочу мүчөлөр терең изилденген. Сөз өзгөртүүчү мүчөлөр катары көптүк мүчө, таандык мүчө жана суроо

мүчөлөрү каралган, алардын ар бирине мисалдар келтирилген. Бул бөлүмдө өзгөчө көңүлдү бурган нерсе Енисей жазууларында биринчи жактын таандык мүчөсүнүн көп колдонулганы, анткени Енисей жазууларынын дээрлик бардыгы биринчи жак тарабынан жазылгандыгы аныкталып, бул жагдай жазууларды өзгөчөлүгүн көрсөтүүдө. Ал эми экинчи жактын жекелик түрү дээрлик колдонулган эмес. Ал эми экинчи жактын көптүк түрүнүн көбүрөөк колдонулушу жазуучунун көпчүлүккө кайрылгандыгынан кабар берет.

Магистрдик диссертациябыздын экинчи бөлүмүндө, негизги темабыз болгон Енисей жазууларындагы жөндөмөлөрдүн маани-мазмунуна карай колдонулушун изилдөөдө 19 жөндөмөнүн колдонулгандыгы аныкталды. Алар: каратма жөндөмөсү, ээлик (атооч) жөндөмө, аныктагыч (илик) жөндөмө, аныкталгыч жөндөмө, табыш жөндөмөсү (белгилүү табыш жөндөмөсү жана белгисиз табыш жөндөмөсү), жатыш жөндөмөсү (орун жатыш жөндөмөсү жана мезгил жатыш жөндөмөсү), чыгыш жөндөмөсү, барыш жөндөмөсү, бирдиктүүлүк жөндөмө, максат жөндөмөсү, себеп жөндөмөсү, байланыштыргыч жөндөмө, сын-сыпат жөндөмөсү, сан-өлчөм жөндөмөсү, кош мамилелик жөндөмө, окшоштуруу жөндөмөсү, чектегич жөндөмө, салыштырма жөндөмө, божомолдогуч жөндөмөлөр.

Изилдөөдө ээлик (атооч) жөндөмө сүйлөм ичинде ээнин ролун аткаргандыктан ээлик жөндөмө деп каралган жана бул жөндөмө мүчөсүз колдонулган. Бирок мисалдарды берүүдө мүчөсүз экендигин көрсөтүү үчүн **/+Ø/** белгиси коюлуп кеткен. Енисей жазууларында ээлик жөндөмө көбүнчө инсан аттарынан түзүлгөн ээлерде жана ээси көмүскөдө калган сүйлөмдөрдө көп колдонулгандыгы көрүнүп турат.

Аныктагыч (илик) жөндөмөсү сөз айкаштарында аныктагыч менен аныкталгычтын ортосундагы байланышты көрсөткөндүктөн аныктагыч жөндөмө деген ат менен берилген. Енисей жазууларында аныктагыч (илик) жөндөмөсү үчүн **/+G/, /+ In/** мүчөлөрү колдонулгандыгын байкоого болот, бирок бул жөндөмөнүн мүчөсү көрсөтүлбөй калган учурлары көбүрөөк кездешет.

Мунун жанында аныкталгыч жөндөмө деп өзүнчө бир жөндөмө каралган. Бул жөндөмө негизинен азыркы түрк жана кыргыз тилдеринде аныктагыч (илик) жөндөмөсүнүн үчүнчү жактагы таандык мүчөсү экендиги

белгилүү. Аныктагыч (илик) жөндөмөсү башка жөндөмөлөрдөн өзгөчөлөнүп атооч менен атоочту гана байланыштырат. Ошондуктан кыргыз тилинин грамматикасында кабыл алынган жөндөмө мүчөлөрдөн айырмаланып башкача өзгөчөлүккө ээ болгондугуна байланыштуу, таандык мүчө да өзүнчө бир жөндөмө болуп каралып жатат. Ошондой эле бул изилдөөдө табыш жөндөмөсү да белгилүү табыш жөндөмөсү, белгисиз табыш жөндөмөсү деп экиге бөлүнүп каралган. Енисей жазууларында үнсүз менен аяктаган сөздөргө уланган **/+ °G/** мүчөсүнүн ө, ү, о, у тыбыштары менен колдонулган варианттары жок. Табыш жөндөмөсүнүн мүчөсүнүн дагы бир түрү болгон **/+°n/** мүчөсү болсо таандык мүчөдөн кийин келет. Белгилүү табыш жөндөмөсүнүн /+**I**/ мүчөсүнүн да ө, ү, о, у тыбыштары менен колдонулган варианттары жок. Ошондой эле Енисей жазууларында белгисиз табыш жөндөмөсүнүн көп колдонулгандыгын байкоого болот. Жатыш жөндөмөсү болсо маанисине карай орун жатыш жөндөмөсү жана мезгил жатыш жөндөмөсү болуп экиге бөлүнүп каралган. Енисей жазууларында жатыш жөндөмөсүндөгү /+**tA**/ ve **/+dA/** мүчөлөрүнүн колдонулушунун кандайдыр бир эрежесин аныктоо мүмкүн эмес. Анткени бул мүчөлөр мисалдарда көрүлгөндөй ар кандай колдонула берген. Негизинен барыш жөндөмөсү үчүн колдонулган **/+A/, /+γa/, /+qa/** мүчөлөрү жатыш жөндөмөсүндө да колдонулгандыгын көрүүгө болот. Ошол эле учурда жатыш жөндөмөлөрү Енисей жазууларында мүчөсүз түрдө да кезигет. Мезгил жатыш жөндөмөсүн, Енисей жазууларында, жазып жаткан кишинин жашын чагылдырган сүйлөмдөрдө көп учуратууга болот.

Енисей жазууларында орун жатыш жөндөмөсүнүн жогоруда көрсөтүлгөн мүчөлөрүнөн сырткары **/+rA/, /+re/** мүчөлөрү жана **/ara/, /üze/** байламталары аркылуу уюшулгандыгын учуратса болот. Объекттен алыстоону, чыгууну, айрылууну билдирген чыгыш жөндөмөсү Енисей жазууларында эң көп колдонулган жөндөмө болуп саналат. Анткени жазуу эстеликтеринде жазып жаткан адам жакындарынан, тууган-туушкандарынан, журтунан, малынан, байлыгынан, аялынан, бала-чакасынан айрылганын баяндаган. Чыгыш жөндөмөсүнүн **/+tA/, /+dA/** мүчөсү менен бирге **/+A/,** /+**qA**/, /+**kA/, /+γA/** мүчөлөрү да колдонулган. Белгилей кетүүчү жагдай, Енисей жазуу эстеликтеринде чыгыш жөндөмөсүнүн мүчөсүз калган учурларын да көп кездештирүүгө болот.

Енисей тексттеринде барыш жөндөмөсү **/+Ø/,** / + **kA** /, /+**gA**/, **/+tA/,** /+**ıg**/ мүчөлөр менен жасалган. Бул жөндөмөдө /+**kA**/, /+**gA**/ мүчөлөрүнүн башындагы /**g/** тыбышынын түшүп калган /+**A**/ түрү да кеңири колдонулган. Жазма эстеликтерде жатыш жөндөмөсүнүн **/+tA/** мүчөсү маанилик жактан, аз да болсо, барыш жөндөмөсүн туюндурат. Бул изилдөөбүздө максат жөндөмөсү деп өзүнчө каралган жөндөмө барыш жөндөмөсүнө кирет. Бул жөндөмө кыймыл аракеттин кандайдыр бир максатын көрсөткөндүгү үчүн маанисине карай максат жөндөмөсү деп өзүнчө каралды. Максат жөндөмөсү үчүн /+**Ø/**, /+**A**/, /+**kA**/, /+**qA**/ мүчөлөрү жана / **üçün** / жандоочу колдонулган.

Енисей жазууларында багыт жөндөмөсү **/+rA/** мүчөсү менен жасалат. Бирдиктүүлүк жөндөмөсү, кыймыл-аракеттин башка бирөөлөр менен биргелешип жасалганын туюнтат. Бул жөндөмө үчүн **/birle**/,/**birke**/ жандоочу колдонулган. Енисей жазууларында бирдиктүүлүк, кош-мамилелик жана байланыштыргыч жөндөмөлөрү үчүн да **/birle**/, /**birke**/ жандоочу колдонулган. Бирок алар ар түрдүү мааниге ээ экендиги байкалып турат.

Жогоруда көрсөтүлгөн жөндөмө мүчөлөрүнүн көбү биринин ордуна бири колдонула берген. Тактап айтканда кээ бир мүчөлөр бирден көп жөндөмөнүн мүчөсү катары кезигет. Мисалы, Енисей жазууларында өзүнчө бир белги менен белгиленип көрсөтүлбөгөн (nonmarque (Ø) мүчөнүн эң көп колдонулганын, дээрлик бардык жөндөмөлөрдө учураганын көрүүгө болот. Бул белгисиз мүчө көмүскөдө калгандыктан бир караганда Енисей жазууларындагы сүйлөмдөрдүн курулушу баш аламан болуп, буларда белгилүү бир иреттүүлүк жоктой сезилет. Бул мүчөнүн бар экендигин эске алып, аны (Ø) белгиси менен көрсөтүү аркылуу, тексттерде эч кандай баш аламандык болбогонун жана бул жазуулардагы сүйлөмдөрдүн бири-бири менен иреттүү түрдө, белгилүү бир мыйзамдын негизинде байланышканын аныктоого болот. Бул мүчөнүн ар кайсы жөндөмөдө колдонулганына карабастан, маанисине карай кайсы жөндөмөнүн мүчөсүнүн ролун аткарып жатканын ачык-айкын көрүүгө болот. Енисей жазууларында жөндөмө мүчөлөрү биринин ордуна бири төмөнкүдөй колдонулуп учурайт:

/+qa/, /+ kA/ мүчөлөрү орун жатыш жөндөмөсүндө, мезгил жатыш жөндөмөсүндө, барыш, чыгыш жана максат жөндөмөсүндө колдонулган.

/+A/ белгилүү табыш жөндөмөсү, белгисиз табыш жөндөмөсүндө, максат, жатыш, чыгыш жана барыш жөндөмөсүндө кеңири колдонулган мүчө болуп саналат**.**

/+ta/, /+da/ мүчөлөрү жатыш, чыгыш жана барыш жөндөмөлөрүндө орток колдонулуп келген.

/+**üçün**/ (үчүн) жандоочу себеп жана максат жөндөмөлөрүндө колдонулганын көрүүгө болот.

/+**in**/ мүчөсү көбүнчө аныктагыч жөндөмө менен белгилүү табыш жөндөмөсүндө эң көп учурайт. **/+(s)I** / мүчөсү болсо аныкталгыч жөндөмө менен белгилүү табыш жөндөмөсүндө көп жолугат.

/+ça/ мүчөсү окшоштуруу жөндөмөсү, чектегич жөндөмө жана божомолдогуч жөндөмөлөрдө орток колдонула берет.

/+ **birle**/ (менен) байламтасы байланыштыргыч жана кош мамилелик жөндөмөлөрдө колдонулган.

/+**qata**/ бөлүкчөсү жалгыз гана сан-өлчөм жөндөмөсүндө, ал эми **/+ teg / (сыяктуу)** жандоочу окшоштуруу жөндөмөдө гана колдонула алат.

Сын атооч жасоочу мүчө **/+sız/** сын-сыпат жөндөмөсүнүн мүчөсү болуп колдонулганын көрүүгө болот.

/+ **artuq** / жандоочу салыштырма жөндөмөсүндө гана колдонулат.

Бул жөндөмө азыркы учурда өз алдынча жөндөмө катары якут, алтай тилдеринде колдонулуп келет. Ал эми кыргыз тилинде сын атоочтун салыштырма даражасы менен берилет.

Енисей жазууларындагы өзүнчө жөндөмө деп бөлүп көрсөтүлгөн байланыштыргыч, кош мамилелик, сан өлчөм, окшоштуруу, чектегич, божомолдогуч, себеп жана максат жөндөмөлөрү негизинен маанисине карап кээ бир учурларда байламталардын, жандоочтордун жардамы менен, кээ бир учурларда болсо белгилүү бир мүчөлөр аркылуу, сөз же сөз айкаштарын бири-бири менен байланыштырып, синтаксистик ролду аткарып келет. Алардын мүчөсүз, жандооч же байламталар менен колдонулган учуру азыркы кыргыз жана түрк тилдеринде жөндөмө катары каралбай эле кызматчы сөздөрдүн ичинен орун алган. Бирок булар да синтаксистик кызматты аткарып, башка жөндөмөлөр менен кээде айкалыша келип да, өз

алдынча болуп да алар менен семантикалык жактан тыгыз байланышта турат.

Ал эми бул жөндөмөлөр, мүчөлөр аркылуу сөз же сөз айкаштарын байланыштыруу менен бирге, алардын арасындагы грамматикалык мамилелерди көрсөтүүсүнөн улам, өз алдынча жөндөмө катары магистрдик диссертациянын негизги темасы болуп каралды. Ошентип алардын ар бирине кылдат изилдөө жүргүзүлүп, Енисей жазууларынын семантикасын тереңдетип түшүнүүгө аракет жасалды жана бул эмгек болочок муундарыбыздын да изилдөө иштерине өбөлгө болор деген үмүттөбүз.

KAYNAKLAR

ALYILMAZ, Cengiz.(2000).**Orhun Yazıtlarının Sözdizimi**. Erzurum: Atatürk Ünıversitesi Kâzim Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları.

ALYILMAZ, Cengiz.(1998).***Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri,*** *Atatürk Ünıversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Erzurum

AYDAROV,G.(1971).**Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti VII veka.** Alma-Ata

BATMANOV, İ. A.(1959).**Yazık yeniseyskih pamyatnikov drevnotyurkskoy pismennosti**. Frunze

BATMANOV, İ. A; ARAGAÇI, Z. B; BABUŞKİN, G. B.(1962). **Sovremennaya i drevnaya Yeniseika.** Frunze

BANGUOĞLU, Tahsin.(2000).**Türkçenin grameri.** Ankara

BANGUOĞLU, Tahsin.(1989). *Eski Türkçe Üzerine* TDAY **Belleten** (1964), 2. baskı Ankara

CAPAROV, A .(1979). **Kırgız Tilinin Sintaksisi.** Frunze

CUMAGULOV, Ç .(1963). **Epigrafika Kirgizii I.** Frunze

DMİTRİEV, N.K.(1956). *Detali prostogo predloyenii 'İssledovaniye po sravnitelnoy Grammatike Tyurkskıh Yazıkov'III* **Sintaksis**: Moskova

ERCİLASUN, Ahmet B .*(*2004).**Türk Dili Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları

ERGIN, Muharrem.(1997).**Türk Dil Bilgisi,** İstanbul, Bayrak Yayını

ERCİLASUN, A. B. *Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni midir?*. III. Sovyet –Türk Kollokyumu Göktürk Anıtları (Dil, edebiyat, sanat, arkeoloji, tarih, kültür) 8-15 Haziran 1990 Alma-Ata, Kazakistan SSR, Ank. 1990

GABAİN, A.V.(1988). *Eski Türkçe'nin Yazı Dili* (Çev. Sabit S. Paylı), TDAY; Belleten (1959) 2. baskı Ankara

GABAİN, A.V.(2000).**Eski Türkçe'nin Grameri** (Çev.Mehmet AKALİN), Ankara

HACIEMİNOĞLU, Necmettin.(1994). *Eski Türkçe'nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden isim Yapan – Eki*: TDAY: **Belleten** 1990, Ankara.

KIZLASOV, İ. L.(1990). **Drevnotyurkskaya runiçeskaya pismennost Yevrazii.** Moskva

KLYAŞTORNIY,S.G.(1964). **Drevnotyurkskiye runiçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii**. Moskva.

KONONOV, A.N.(1980).**Grammatika yazıka tyurkskih runiçeskih pamyatnikov (VII-IX vv.)**, Leningrad

KORMUŞİN, İ.V.(1997).**Tyrkskiye yeniseykiye epitafii.** Moskva.

KARAHAN, L.(1997).**Türkçede Söz Dizimi**. Ankara

MALOV, S. E.(1952).**Yeniseyskaya pismennost tyurkov.** Moskva -Leningrad

MALOV, S.E.(1959).**Pamyatniki drevnotyurkskoy pismennosti Mongolii i Kirgizii.** Frunze

MALOV, S.E.(1951).**Pamyatniki drevnotyurkskoy pismennosti.** Moskva Messershmidt, D.G., B. S. E XXVII. cilt, Moskova 1954, s. 195, hatta bk E. M. Murzaev, *Geografiçeskiye issledovaniya Mongolskoy Narodnoy Respubliki,* Moskova- Leningrad 1948

MEMMEDLİ, Yunus.(1996). " *Eski Türkçe'de Şahıs Adları ve Ünvanlar*" TDAY: Belleten (1994), Ankara.

ORKUN, Hüseyin Namık .(1994). **Eski Türk Yazıtları**. Ankara

Orhon-Enisey tekstteri. Frunze 1982.

SADIKOV,S.–KONKOBAYEV,K.(2001).**Bayırkı Türk Cazuusu**, Bişkek.

SEVORTYANİN,E.V.(1962)**Affiksı Glagolobrazovaniye v Azerbayyanskom Yazıke.** Moskva

ŞERBAK, A. M. (2001).**Tyurkskaya runika.** Sankt-Petersburg.

TEKİN, Talat. (1988).**Orhon Yazıtları.** Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım evi.

TEKİN, Talat (2004). **Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri**

TENİŞEV,E.R.(1988).**Sravnitelno-istoriçeskaya GrammatikaTyurkskih Yazıkov***, **Morfologiya,*** Moskva

TENİŞEV, E. R.(1986). *Eski Türklerde Edebi Dil var Mıydı* ?(Çev. Ethem.R.)

TDAY; Belleten (1982-1983), Ankara